

વાલજ્ઞાનવર્ધક.

ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ.

૧૮૩૬

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

શ્રી વાલજ્ઞાનવર્ધક સમા.

અમદાવાદ.

યુ. પ્રિ. અને જ. એ. કં. "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં

રામુજોડલાલ ગંગારામે છાપ્યો.

મૂલ્ય એ આના. રૂપાણખર્ચ ૬ પાઈ.

૧૬૩૮

IV B 195
૬૩

બાલજ્ઞાનવર્ધક.

ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ.

ભાગ ૧.

પ્રાચિન હિન્દુ.

આર્ય.—હિંદુ, યુરોપિયન અને પારસીઓના વડિલ આર્ય લોકો મધ્ય એશિયામાં વસતા હતા, ત્યાંથી હિંદુઓના બાપ-દાદા ભરતખંડમાં આવ્યા. તેમણે અહીંના અસલ રહેવાસી દાર્યુ, દૈત્ય, રાક્ષસ, પિશાચ અથવા નાગાઓને છતી લીધા. દક્ષિણના દ્રાવીડી જેવા કેટલાએક જૂના રહેવાસીઓ પોતાની સત્તા રાખી રહ્યા અને આર્ય લોકોના જેવા સુધર્યા.

પ્રાચિન હિન્દુનો સુધારો.—અસલ હિંદુઓ ઘણાજ સુધ-રજા હતા. તેમના સમયમાં જે શાસ્ત્રને ક્લાથી યુરોપિયન લોકો તદ્દન અજ્ઞાન હતા, તેમાં તેઓ ઐષ્ટ હતા. તેમની સં-સ્કૃત બાષા દુનિઆમાં સર્વેથી વિશાળ અને ઉત્તમ છે. સં-સ્કૃતમાં અથવા આર્ય બાષાઓમાં સર્વેથી પ્રાચિન અને પહેલો ગ્રંથ ચાર વેદમાંનો ત્રરકુવેદ છે. તે ઈ. સ. પૂર્વે ૧૪૦૦ વર્ષપર લખાયો હશે. રામાયણ ને મહાભારત હિંદુલોકોનાં

મૂખ્યવીરરસ કાવ્ય છે. મહાનૂ કવિ કાલિદાસનાં કાવ્યને ના-
ટકો આખી દુનિઆમાં વખણાય છે. બિળ પણ પ્રખ્યાત
કવિ અને નાટક કર્તા ધણા થયા છે. દુનિયામાં શ્રેષ્ઠ વૈયા-
કરણી પાણિનિ, જે બુધથી થોડાં વર્ષ અગાઉ થઈ ગયો,
તેનું વ્યાકરણ દુનિઆમાં આજ સુધી લખાયલાં વ્યાકરણોમાં
શ્રેષ્ઠ છે. આર્ય ભટ્ટ, (ઈ. સ. ૫૦૦) પૃથ્વીનું ક્ષરવું વિગેરે
અગોળશાસ્ત્રનાં ધણાં સત્ય શોધી કાઢ્યાં હતાં. બાસ્કરાચાર્ય
(ઈ. સ. ૧૧૦૦) ગણિત શાસ્ત્રનાં ધણાં પ્રમાણ શોધી કાઢ્યાં.
હિંદુઓના તત્ત્વજ્ઞાનનાં પડકાર ધણાંજ અગત્યનાં પુરતકો છે.
મનુના ધર્મ શાસ્ત્ર (ખ્રિ. પૂ. ૬૦૦ કે ૩૦૦) પરથી ત્રણિઓના
સમયનો સુધારો સંપૂર્ણ જણાઈ આવે છે.

ચાર સાતિઓમાં બ્રાહ્મણોને વિદ્યા, ધર્મક્રિયા અને યોગમાં,
ક્ષત્રિય લોકોને મુખ્યત્વે લડાઈ અને રાજ્ય ચલાવવામાં,
વૈશ્ય લોકોને વેપાર અને ખેતિવાડીમાં અને શૂદ્ર લોકોને એ
ત્રણેની સેવામાં, તેમાં મુખ્ય બ્રાહ્મણોની સેવામાં હિંદી ગા-
ળવાનું હતું. જૂદાં જૂદાં સંસ્થાનોમાં સ્વતંત્ર રાજ્યો બ્રાહ્મ-
ણોની સલાહથી રાજ્ય કરતા હતા. રાજના તાબામાં હજાર
હજાર ગામના, તેમના તાબામાં સોસો ગામના, ને તેમના
નિચે દશદશ ગામના અધિકારીઓ હતા. તે દરેક ગામમાં
મંડલ, પંચ કે પટેલો હતા. પટેલો અને મૂખીઓ રાજ સાથે કરાર
પ્રમાણ રૂપિઆ ઉધરાવી બરતા, અને ગામના લોકોની

ચાલચલણ માટે તેઓ જવાપદાર હતા. લોકો પણ તેમને પોતાના ન્યાયાધિશ માનતા. મિલકત સંબંધી મનુના કાયદા સારા હતા, પણ યુદ્ધ વિષે ઘણા બ્યાજખી નહોતા. સ્ત્રીઓને જોકે પોતાના રક્ષણ કર્તાની આજ્ઞામાં રહેવાનું હતું, તો પણ તેમને ઘણુંસારું માન અપાતું.

બૌદ્ધમત.

ખ્રિ. પૂર્વે છઠ્ઠા સૈકામાં ગૌતમ, સાંખ્યમુનિ અથવા બુદ્ધ થઈ ગયો, તેને પાલમાં કપિલવસ્તુના રાજાનો છોકરો હતો. તેણે બૌદ્ધમત સ્થાપ્યો. તેના ધર્મનું મુખ્ય રથળ ગયા હતું. બૌદ્ધ મતમાં જ્ઞાતિ અને હિંદુઓના મૂર્તિપૂજનની ના પાડી છે, સત્ય, પ્રમાણિકતા, સ્વચ્છતા. અને દાનને પાળવા સખત કરમાવ્યું છે, અને નિર્વાણમાં મુક્તિ જણાવી છે. આ તેના મુખ્ય મત છે. ગૌતમે કાંસલ, મગધ અને ખિહાર વિગેરેના રાજાઓને પણ પોતાના મતમાં લીધા હતા.

બુદ્ધના મરણ પછી તેનો ધર્મ ઘણોજ ફેલાઈ ગયો. મગધના અશોક રાજાના સમયમાં તે હિંદુસ્થાનનો રાજ્યધર્મ થઈ પડ્યો. તે પછી તરતજ સિયામ, ખ્રહ્મદેશ, ચીન, લંકા, ટીબેટ ને માંગલીઆમાં ફેલાઈ ગયો.

આશરે ખ્રિ. પૂર્વે ૨૦૦ વર્ષ ઉપર બ્રાહ્મણ લોક બળવત્તર થયા, અને બૌદ્ધ મતનો નાથ થવા લાગ્યો. તેઓ ધીમે ધીમે લંકા તરફ ગયા. તોપણ બૌદ્ધ ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં ખારમા

સકા સુધી રહ્યો. ૧૧ મા સૈકા સુધી તે મત કાશીમાં આ-
લતો ને ૧૨મા સૈકા સુધી ગૂજરાતના રાજા તે ધર્મ માનતા.

મગધનું રાજ્ય. ખ્રિ. પૂર્વે ૩૧૫-૧૯૫ સુધી મગધનું રાજ્ય
મૌર્યનું વંશ અથવા પ્રખ્યાત ચંદ્રગુપ્તના વંશ હતું. રાજ્યગાદી
પટણા (પાટલી પુત્ર) માં હતી. ચંદ્રગુપ્ત (ખ્રિ. પૂ. ૩૧૫-૨૧૯)
નંદ રાજા પછી ગાદીપર આવ્યો. તેણે ઉત્તરહિંદુસ્તાન જીતી
લીધો. તે સિકંદરના સરદાર સેલ્યુક્સની છોડી પરણ્યો. સેલ્યુક્સ
સિકંદરના મરણ પછી સીરીઆનો રાજા થયો હતો. ચંદ્રગુપ્ત
આખા હિંદુસ્તાનમાં બળવાન રાજા હતો. અશોક (ખ્રિ. પૂ.
૨૬૩-૨૨૩) મૌર્યન વંશમાં સર્વથી મોટો રાજા થયો. તે
ચંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર હતો. તે આખા ભરતખંડમાં બલિષ્ઠ રાજા
હતો. તેનાં ત્રાંબાપત્રને લેખો આજે પણ ગૂજરાત, પંજાબ,
દિલ્હિ, અલાહાબાદ, અને ઝોઢીઆમાંથી જોડે છે. આ ઉ-
પરથી જણાય છે કે તેનું રાજ્ય પેશાવર, ને કાશ્મીરથી સુરત
સુધી પશ્ચિમમાં, અને ઝોઢીઆથી તલગણ સુધી પૂર્વમાં
ફેલાયું હતું.

ભાગ ૨.

બુદ્ધસમ્માન. ઇ. સ. ૬૩૬—૧૮૫૦

ઇ. સ. ૬૩૬ થી ૭૧૨ સુધી આરબ લોકોએ હુમલા કર્યા.
પછી ગીઝનીના સબક્તગીને ૯૭૭ માં બાહારના આહાણુ

રાજા જયપાળ અને તેના મિત્ર અજમેર, કનોજ, દિલ્હી ને કલ્હીજરના ક્ષત્રી રાજાઓના પૂણું પરાબલ કર્યો. તે ૯૯૬ માં મરી ગયો.

સમ્પત્તગીનના છોકરા મુસલમાન મમ્મુદે (૯૯૬-૧૦૩૦) ભરતખંડપર ૧૭ સ્વારીઓ કરી, તેમાં ૧૨ પ્રખ્યાત છે તેણે જયપાળ, તેના છોકરા અનંગપાળ અને તેના ક્ષત્રિ મિત્રોને હરાવ્યા. પછી તેણે નગરકોટનાં ધનવાન દેવાલય લુટ્યાં. તેની ૧૨, ૧૩ ને ૧૬ મી સ્વારીઓ વધારે પ્રખ્યાત છે. બારમી (૧૦૧૮) માં તેણે ધનવાનને ભષકાદાર કનોજ શહેરપર ઓચીંતી ચઢાઈ કરી. પણ રાજા નમી પડ્યો, તેથી તેને મિત્ર તરીકે ગણ્યો, પણ તેણે મથુરાનાં ભવ્ય, સુશોભિત અને ધનવાન મંદિરો લુટી, બાળી નાંખ્યાં. તેરમી (૧૦૨૨) માં તેણે અનંગપાળના પુત્ર જયપાળ (ગિન્ને) ને જીતી પંજાબ સરકાર્યું ને ત્યાં પોતાનો સૂબો મૂક્યો. મુસલમાન રાજ્યનો આ રીતે પાયો નંખાયો. સોળમી (૧૦૨૬) માં તે ગૂજરાતની દક્ષિણ સમુદ્ર કિનારેનું સોમનાથનું દેવળ લૂટી, મૂર્તિના કડકા કરીને અતિશય ધન લઈ ગયો. ગૂજરાતના રજપુત રાજાઓ એક સંપત્રી સખત રીતે સામા થયા, પણ છેવટે તેમનું કાંઈ આશ્વ્યું નહિ. તે ગીજનીમાં ૧૦૩૦ માં મરી ગયો. તે સત્તાવાન રાજા વિદ્યાને આશ્રય આપતો, તેણે લુટફાટ બંદ કરી હતી, પણ ધર્માંધપણથી તે ધાતકી હતો. ને “મૂર્તિઓનો નાશક”

કહેવાતો. તે એટલો તો લોભી ને કંજુસ હતો કે કુંડી કવિને તેની કીર્તિ અમર કરનાર શાહનામાને માટે કબુલ કરેલું ઈનામ પણ ન આપ્યું.

મહમ્મદ ધોરી (૧૧૭૬-૧૨૦૫) એ ગીજની અને લાહોર-માંથી મુલતાન મહમ્મુદ ગીજનવીના વારસોને કાઢી મૂક્યાં. (૧૧૮૬). તે પોતાના ભાઈ સાથે ગીજનીમાં રાજ્ય કરતો હતો. ભરતખંડનાં મુસલમાની શહેનશાહ સ્થાપનાર મહમ્મદ ધોરીજ હતો. તેણે ૧૧૭૫ માં મુલતાન જીત્યું; ૧૧૮૬ માં લાહોરમાં ગીજનવી વંશની સમાપ્તિ કરી. ઈ. સ. ૧૧૯૧ માં કનોજના રાઠોડ રાજા જયચંદ્ર અને દિલ્હીના પ્રખ્યાત પૃથ્વી-રાજ વચ્ચે ધરસંસારી કુંઈ ખટપટનો લાભ લઈ તે આગળ વધ્યો ને સરહિંદ સર કર્યું; પણ સ્થાનેશ્વર પાસે તીરેરી આગળ પૃથ્વીરાજે તેને સખત હાર અવરાવી. ૧૧૯૩ માં સ્થાનેશ્વર ની બીજી લડાઈમાં પૃથ્વીરાજ હાર્યો, તેનું લશ્કર કપાઈ ગયું, અને તેને પણ કૂરતાથી મારી નાંખ્યો. તેણે અજમેર સરકર્યું, અને ૧૧૯૪ ચંદ્રવાડ (ફીરોઝાબાદ) આગળ કપટી, રાજ્યદ્રોહી રાઠોડ રાજા જયચંદ્રને મારી કનોજ સર કર્યું. રાઠોડે મારવાડમાં નાશીને જોધપુર વસાવ્યું. તેના ગીજની ગયાપછી તેના સરદાર કુતબુદ્દીન વિગેરેએ ભરતખંડની જીત પૂરી કરી. કુતબુદ્દીને આ વખતે દિલ્હીને મુસલમાનની રાજ્યધાની ઠરાવી. બખ્તિયાર ખીલજીએ બંગાળને બહાર

જીત્યાં ૧૨૦૨. કુતબુદ્દિને ગૂજરાત જીત્યું, પણ ગૂજરાતીઓ-
એ થોડાં વર્ષમાં મુસલમાનોને હાકી કાઢ્યા. ૧૨૦૫ માં મહ-
મ્મદ ગોરીને ગજ્જર નામના પંજાબી લોકોએ તેના તંત્રમાં
પેશા મારી નાંખ્યો.

અક્ષધાન ઉર્ફ પઠાણવંશ.

૧૨૦૫ થી ૧૫૨૫.

ગુલામવંશ, (૧૨૦૫-૧૨૬૦). પોતાના ધણીના મહુ પછી
કુતબુદ્દિન દિલ્હીનો સુલતાન થયો. તે પહેલાં ગુલામ હતો.
તથા તે પછી થનાર સુલતાન ગુલામ કે ગુલામના છોકરા હતા.
તેથી તેઓનો વંશ ગુલામવંશ કહેવાય છે. અલ્તમશ (૧૨૧૦,
૧૨૩૬) ગુલામ હતો. તે આ વંશનો ત્રીજો ને સહુથી વધારે
બળવાન સુલતાન હતો. તેણે સિંધને બંગાળના મુસલમાન
સરદારોને વશ કર્યા, ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં મુખ્ય મુખ્ય હિંદુરા-
જ્યો જીત્યાં ને આખા હિંદુસ્તાનનો સુલતાન કહેવાયો. દિલ્હી-
માં મુસલમાન સ્ત્રી રાજ્યકર્ત્રી તરફે માત્ર અલ્તમશની છોડી
રહીઆ થઈ, ૧૨૩૬-૧૨૩૯. તેના હોશિયારી માટે તે હમ્મશ
“સુલતાન” કહેવાતી. તેણે ખરાબ રિવાજ બંધ કરી કાયદા
સુધાર્યાં. પણ એક અંબીસાનિયાના ગુલામ સાથે ખરાબ
વ્યવહાર રાખવાથી તેના વજીરોએ તેને મારી નાંખી. અલ્ત-
મશનો જમાઈ અને તેના છેલ્લા છોકરાનો બળવાન વજીર
બલખન પોતાના રાજ પછી ગાદીપર આવ્યો. (૧૨૬૫ થી

૧૨૮૭) તે વખતે અંગાલાના સુખા તોગ્રણે ખંડ કર્યું, તેને હરાવી મારી નાંખ્યો, ત્યાં પોતાના છોકરા બગાખાને નિમ્બો. તે વિદ્વાનોને સારો આશ્રય આપતો, પણ હિંદુ તરફ ધણોળ ધાતકી હતો. બગાખાનનો વડો છોકરો કૈકુબાદ છેલ્લો રાજા થયો. તે ખરાબ ચાલનો અને વજીરના હાથમાં રમકડા જેવો હતો. વજીરે બાપદિકરાને લડાવી મારવાનું કર્યું, પણ તેમના મેલાપ વખતે અસરકારક દેખાવથી બાપદિકરા વચ્ચે સંપ થયો, અને ડુષ્ટ વજીર માર્યો ગયો. કૈકુબાદને તેના એક વજીર જલાલુદ્દીન ખીલજીએ મારી નાંખી દિલ્હીના ગાદીએ ખિલજીવંશની સ્થાપના કરી ૧૨૯૦.

ખીલજીવંશ ૧૨૯૦-૧૩૨૦. જલાલુદ્દીનનો ભત્રિણો અલાઉદ્દીન સૌથી વધારે પ્રખ્યાત થયો (૧૨૯૫-૧૩૧૫). દક્ષિણ પહેલ પહેલું તેણે સર કર્યું, મહારાષ્ટ્રમાં દેવનગરીના રાજા રામદેવને હરાવી ખંડણી લીધી. પોતાના વિદ્વાસુ કાકાનો એ ડુષ્ટ ખુનીએ વધ કરાવી સુલતાન થયો. પછી તેના સરદારોએ ૧૨૯૪ માં ગૂજરાત અને ૧૩૦૩ ચિતોડ સર કર્યો. તેના વજીર મલીકકાદુરે ચાર વખત જર્મ દક્ષિણ હિંદુસ્તાન સર કર્યું. ને સેતુબદ્ધ રામેશ્વરમાં એક મસિદ બાંધાવી. આ ધાતકી અલાઉદ્દીનને તેના વિદ્વાસુ કાદુરે ઝેર દેઈ મારી નાંખ્યો.

તખલખવંશ. ૧૩૨૦-૧૪૧૨. ગાઝીબેગ ઉર્ફે બ્યાસુદ્દીન તખલખે એ વંશ સ્થાપ્યો. આ વંશના સંધળા રાજા નખખાને

મૂખ હતા, તેથી દેશમાં અત્યંત ગડબડ થઈ ગઈ. મહમ્મદશાહ
ગાંડાના વખતમાં દક્ષિણ સ્વતંત્ર થયું ફીરોઝશાહના રાજ્ય-
માં બંગાળ, અને છેલ્લા રાજા મહમ્મદશાહના રાજ્યમાં
ગૂજરાત, માલવા, ખાનદેશને જીવાનપુર સ્વતંત્ર થયાં.
તૈમૂર. ૧૩૯૮ માં મહમ્મદ તઘલખના વખતમાં ધાતકી તૈમૂર
અથવા તમૂરલેન દિલ્હીમાં આવી ચઢ્યો. તે તૂર્ક અને મુગલ
લોકોનો સરદાર હતો. સઘળું મધ્ય અને પશ્ચિમ એશિયા ઉ-
જાડ કરી રહ્યા પછી તે અટક આગળ સિંધુનદ ઉતર્યો,
અને શહેર તથા ગામડાંનો નાશ કરતો કરતો દિલ્હીના કિલ્લા
સુધી આવી લાગ્યો. અહીં તેણે બાદશાહને હરાવ્યો તેથી તે
ગૂજરાતમાં નાઠો. પાંચ દિવસ સુધી નિર્દયતાથી લૂટફાટને
કતલ ચલવી શહેરને છોડી ચાલ્યો. અને ૧૩૯૯ સિંધુપાર
ગયો. સંખ્યાબંધ હિંદુને ગુલામ તરિકે વેચવા પકડી ગયો.
તેના ગયા પછી ૧૪૫૦ સુધી દિલ્હીનું રાજ્ય થર પડ્યું નહિ.

લોદીવંશ. ૧૪૫૦—૧૫૨૬. આ પહેલાં સૈયદવંશ દિલ્હીમાં
થઈ ગયો, પણ તેના સુલતાન એટલા નબળા હતા કે તેમની
સત્તા વધારેમાં વધારે દિલ્હીથી પાંચ માઈલ ચાલતી, ને
કેટલાએકની સત્તા તો માત્ર શહેરના કોટમાં જ ચાલતી. લાહો-
રના સૂબા બક્ષોલ લોદીએ નિર્બળ સૈયદવંશને કાઢી લોદીવંશ
સ્થાપ્યો. તેણે ૨૬ વર્ષ લઠીને જીવાનપુર દિલ્હીતામે કર્યું. તેના
છોકરા સિકંદરે આગ્રામાં પ્રથમ ગાદી કરી, ને બિહાર સર

કયુ. તે ન્યાયી હતો, પણ તેનો છોકરો ઇબ્રાહીમ ઘણાજ નિર્બળ ધાતકીને દુરાચરણી હતો તેથી એક મોટું બંડ ઉઠ્યું, ને રાજ્યનો નાશ થયો. કેટલાએક બળવાખોરોએ બાબરને બોલાવ્યો, તેણે પાણીપતની લડાઈમાં ઇબ્રાહીમને મારી નાખી દિલ્હી સર કરી. ૧૫૨૬

મુગલવંશ.

૧૫૨૬—૧૭૫૭

સ્થાપના. બાબર (૧૫૨૬-૧૫૩૦) હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરનાર ધાતકી તૈમુરની છઠ્ઠી પેઢીએ થયો. તેનું મધ્ય એશિયામાં ગાળેલું નહાનપણ ઘણાજ સંકટમાં ગયું, અને છેવટે તે કાબુલમાં રાજ્ય કરતો હતો. સાંથી તેણે હિંદુસ્તાનમાં પાંચ ચઢાઈ કરી, ૧૫૨૪માં પંજાબ સર કયું, અને ૧૫૨૬માં પાણીપતની પહેલી લડાઈમાં ઇબ્રાહીમ લોદીને મારી નાંખી દિલ્હીમાં મુગલ વંશની સ્થાપના કરી. બિન્ન પરગણાં દિલ્હીથી સ્વતંત્ર થયાથી તેને માત્ર દિલ્હી ને આગ્રા મળ્યાં. પણ ચાર મહિનામાં તેણે ગોવાલીઅરથી જુવાનપૂર સુધીના સર્વ મુસલમાન સરદારોને જર કર્યા. ૧૫૨૭માં તેણે આગ્રા આગળ ફતેહપુર સીકરીની લડાઈમાં તેને હિંદુસ્તાનમાંથી હાકી કાઢવા તેના બંધકરે શત્રુ મેવાડના રાણા સંગારાણાના ઉપરીપણા નિચે મેદનારાય, અને મારવાડતથા જયપુરના રાજા આવ્યા હતા તેને હરાવ્યા. ૧૫૨૮માં તેણે ચંદરીનો કિલ્લો લીધો, તેમાં

કિલ્લાનો રક્ષક બહાદુર મદનરાય અને તેના રજપુત યોદ્ધાઓ કપાઈ ગયા. પછી બાબરે અયોધ્યા, બિહારને બંગાળ સર કર્યાં. બાબર ૧૫૩૦માં એક વહેમી ક્રિયા કરી મર્જી પામ્યો. તે વિચિત્ર રીતે બહાદુર, ઉદ્યોગી, સહનશીલ, સાદો અને ન્યાયી હતો. તે કવિ હતો, ને તેણે પોતાનું જન્મચરિત્ર પ્રમાણિકતાથી લખેલું છે. તે દારૂડીઓ હતો, અને શત્રુ તરફ ધણોળ ફરે હતો.

હુમાયુ તેના બાપ બાબર પછી ગાદીએ આવ્યો ૧૫૩૦ ગૂજરાતના રાજા બહાદુરશાહ સાથે તેને લઢાઈ ઉઠવાથી તે આખા પ્રાંતમાં ફરી વળ્યો, અને ચાંપાનેરનો જિરાવર કિલ્લો લીધો. ત્યાં રાજાનો બધો ખજાનો હતો. પછી તેને સૂરની સાથે લઢાઈ થઈ. શેરસૂર અકુધાન વંશનો હતો. તેણે બંગાળ ને બિહાર કબજે કર્યાં ૧૫૩૮. હુમાયુ તેની સામે થયો ને ચૂનારગઢ જીતી લીધું. પણ તરતજ બક્ષાર આગળ (૧૫૩૯) અને કનોજ આગળ (૧૫૪૦) સંખત હાર્યો. હુમાયુ તરતજ મહાસંકટ ધરાવે નાઠો, અને દિલ્હીમાં ૧૯ વર્ષ સૂરવંશ રહ્યો. ત્યાં તેને શાહ તમરૂપે શીયા પંથ છોડાવી સુન્ની પંથ પળાવ્યો.

સૂરવંશ. ૧૫૪૦-૧૫૫૬. હુમાયુ રખડતો હતો ત્યારે શેરશાહ બાદશાહ થયો. તેણે રાજા માલદેવને હરાવી ચીતોડ લીધું. રાયસેનના રજપુતોને શરણ આપવા અબલ્ય

વચન આપી વિધાસધાત કરી ને માર્યાં. અને છેવટ કલીંજરને
 ઘેરો ધાલતાં પોતાનાજ દારૂગોળાથી બળી મુઝ્યો ૧૫૪૫. તે
 સુત્રને ઉદાર રાજ્ય કર્યાં હતો. તેના રેવીન્યુ ખાતાના સુધારા
 અકબરને કામ લાગ્યા. તેણે બંગાળેથી સિંધુનદી સુધી સડક
 બાંધી, તે પર મસિદો, ધર્મશાળાઓ, કૂવા ને બંને બાજુએ
 ગ્રાંડ હતાં. તે કપટી અને નિર્દય હતો. તેના વંશજો તદ્દન
 નિર્માલ્ય અને મૂર્ખ હતા. ૧૫૫૬ માં હુમાયુએ ધરાનના શાહ
 પાસેથી થોડી ધણી મદદ મળવી સિકુંદર સૂરને મારી કાઢી
 આગ્રા ને દુદિલ્હી લીધાં. તેનો વિજય તેના નિમકહલાલ
 અને શૂરવીર વજીર અને મિત્ર બહેરામખાનને લીધેજ થયો
 હતો. છ મહીનામાં હુમાયુ મહેલની સીડીપરથી પડવાથી
 મરી ગયો. ૧૫૫૬ તેનો પુત્ર મહાન અકબર તેર વર્ષની વયે
 ગાદીપર આવ્યો.

અકબર. ૧૫૫૬-૧૬૦૫. બહેરામખાનને અકબરનો રક્ષક
 યા વાલી હુમાયુએ નામવાથી તે રાજ્ય કરવા લાયકો. તેને
 ખાનખાખા કહેતા. ૧૫૫૬ માં આદિલશાહ ના હીંદુ વજીર
 હેમુને બહેરામ ખાનના સરદાર ખાનઝેમાંને પાણીપતની
 બીજી લડાઈમાં હાવ્યો. હેમુ પકડાયો ને માર્યો ગયો. શિકુંદર
 સૂર અકબરને તાબે થયો. બહેરામખાન ધણી ચાલાકીથી
 રાજ્યકારેબાર ચલાવ્યો, પણ તે ધણો અહંકારી ને ઉમરા-
 વાને અણગમતો થઈ પડ્યો. ૧૮વર્ષની વયે અકબરે રાજ્યની

ભગામ હાથમાં લીધી. બહેરામ બંડ કર્યું પણ પછી તામે થઈ ગયો. તેને મરકે જતાં ગૂજરાતમાં કોઈએ મારી નાંખ્યો.

આનંદમાન વિગેરે સરદારોએ બંડ કર્યું તેથી અકબરની સત્તા ડગમગવા લાગી. પણ તે બધાને ધૈર્ય અને ચાલાકીથી વશ કરી મિત્ર કરી લીધા તેથી સત્તા દૃઢ થઈ.

અકબરે રજપુતો સાથે અરસ્પરસ લગ્નનો સંબંધ કરી તેમને મિત્ર કર્યા. તે એક રજપુત રાજ્યકન્યાને પરણ્યો. તેથી તેને સેલીમ (જહાંગીર) થયો. જયપુરના રાજા બિહારી મલ્લની કન્યાને પરણ્યો અને સલીમને પણ તેનાજ વંશની એક બીજી કન્યા પરણાવી. જોધપુરના રાજા મલ્લદેવની પૌત્રી જોધબાઈને તે પરણ્યો. બિહારીમલ્લના છોકરા રાજા ભગવાનદાસને અમીર-અલ-ઉમરાની અને પંજાબના સુબાની મોટી જગા આપી. ભગવાનદાસના છોકરો રાજા માનસિંગ સૌથી મોટો સેનાધિપતિ થયો, અને તેણે પંજાબ અને અફઘાનીસ્તાનમાં ઘણી બહાદુરી બતાવી. બંગાળાની સુબા ગીરીમાં તેણે અફઘાનોનું બંડ ખેસારી દીધું. આ રાજ્યની તિથી દિલ્હીની ગાદી દૃઢ થઈ. ચીતોડવાળાજ આ સંબંધને ધિક્કારતા હતા, તેમનું ચીતોડ સર થયું; રાણાસંગાના છોકરા ઉદયસિંહે તેને છોડી દીધું. ૧૫૮૦ માં તેના મહાબળવાન પુત્ર પ્રતાપસિંહે રાજ્ય પાછું જીતી લીધું. અને ઉદયપુરમાં ગાદી સ્થાપી.

૧૫૭૨-૩ માં અકબરે દિલ્હી સાથે ગૂજરાતને ફરીને જોડી દીધું. તરત બંગાળના જમીદાર દાઉદે બંડ કર્યું, પણ ટોડર-મલ મુગલમારી આગળ તેને હરાવ્યો. બીજી વારના બંડમાં તેને અકમહાલ આગળ ખાતજેહાને ૧૫૭૬ માં મારી નાંખ્યો. પણ રાજા માનસિંગે પોતાની સુઆગીરીમાં અકબરનાને તદ્દન તાબે કરી ૧૬૦૦ માં બંગાળ, બિહાર, ને આઝમગઢ ને થાળે પાડ્યા.

કાશ્મીર, સિંધને કંદહાર જીતીને અકબરે મુરાદ અને બહેરામખાનના પુત્ર મિરજખાનને અહમદનગર જીતવા દક્ષિણમાં મોકલ્યા. આ વખતે બહાદુર ચાંદબીબી ત્યાંના બાળક સુલતાનની વાલી હતી. તેણે બહાદુરીથી કિલ્લાનો બચાવ કર્યો, અને મુગલોએ પાડેલો ભાગ એક રાતમાં ચણી લીધો. મુરાદે સલાહ કરી, પણ અકબરે બીજું લશ્કર લઈ આવ્યો. ચાંદબીબીને ક્રોધે મારી નાંખી. મુગલોએ ૧૬૦૦ માં અહમદનગર જીત્યું. ફુરમનોને કતલ કર્યો, ને સુલતાનને ગોવાલીયરમાં કેદ કર્યો. ૧૬૦૧ ખાનદેશ દિલ્હી તાબે થયો.

અકબર ૧૬૦૫ માં મરી ગયો. બરતખંડના સર્વ મુસલમાનોમાં તે એક બાદશાહ થયો. તે ધણા માયાજી, પ્રીતિપાત્ર, દયાજી, ગંભીર, મિતાહારી, ચંચળ, ઊદ્યોગી, વિદ્યાબિલાષી અને વિદ્યા તથા વિદ્વાનનો મોટો આશ્રય હતો. તે ધર્મ કે જાતના ફરને ન ગણી સર્વ પ્રજાને સરખી ગુ-

૧ છુતો. લાયક હિંદુ ને મુસલમાન બને બારે જગા આપતો. પોતાના છતાયલા મુસલમાન કે હિંદુ શત્રુ જે નિમકહલાલ રહે, તેમને ઉમરાવ, સુખા કે સેનાધિપતી બનાવી મિત્ર કરી લેતો. તેણે જજીઆ તથા યાત્રાળુપર લેવાતા કર માફ કર્યા. તે સર્વ ધર્મને માન આપતો. તે હિંદુનાં શાસ્ત્ર બણ્યો ને પારસી તથા કેટલાક હિંદુની માફક મૂર્ચની પૂજા કરતો. તેણે મુસલમાન ધર્મમાં નવો પંથ કાઢ્યો, પોતે તેનો આચાર્ય થયો, ને તે મતવાળા તેને ઇશ્વરી માન આપતા તે પોતે સ્વીકારતો. રાજા ટોડરમલ્લે તેની જમાંબંદી સુધારી, એક સરખી માપણી કરી, અમુક કર ઠરાવ્યો, ઉધરાતની રીત સુધારી, અર્ચ ઘટાડ્યું ને કર સર્વેને માથે સરખા ઠરાવ્યા. અકબરે લશ્કરને રોકડો પગાર આપી જંગીર આપવી બંદ કરી.

તેના દરબારમાં ફૈઝી અને અબુલફઝલ કરીને બે મેટા પંડિત હતા. ફૈઝી કવિ હતો. તેણે અકબરની મદદથી વેદ, રામાયણ, મહાભારત લીલાવતી, બીજ ગણીત વિગેરે ઘણાં સંસ્કૃત પુસ્તકના ફારસીમાં તરજુમા કર્યા. ફઝલે આઈને અકબરી લખ્યું. તે વળી એક રાજનીતિસ આને યોદ્ધો હતો. સલીમના હુકમથી તેનું ૧૬૦૩ ખુન થયું. જહાંગીર ૧૬૦૫-૧૬૨૭. પ્રખ્યાત નુરજહાં સાથે ૧૬૧૧માં તેણે લગ્ન કર્યું, ને તેનો આવિંદ શર અફઘાન બર્દવાનનો હકિમ હતો તેને મારી નાંખ્યો. તે પહેલાં એક ગરીબ ધરાની સરદારની છોડી હતી.

તેનું અસલ નામ મરનીસ, ને પરણ્યા પછી નૂરમહાલ ને
 નૂરજહાં પડ્યું. તેનું નામ શીકા ઉપર કોતરાયું, ને બાઈ
 તથા બાપને મોટી પદવીઓ મળી. તેણે બાદશાહ પર સત્તા
 ચલાવી રાજ કાજમાં દયા અને ડહાપણ રખાવ્યું. ૧૬૧૪
 ઉદયપુર દિલ્હીને તાંબે થયું. ૧૬૧૫ સરટી. રો ઇંગ્લંડના
 પહેલા જ્ઞેમ્સનો એલચી થઈ વેપારના કોલ કરાર કરવા આવ્યો.
 ૧૬૨૦ શાહજહાં શાહજહાંએ અહમદનગરના મલિકંબરને
 જર કર્યો. ૧૬૨૧માં નૂરજહાંએ નાના શાહજહાં શહરયારને
 પોતાની આગલા વરથી થયેલી છોડીને પરણાવી ગાદી પર
 બેસાડવા કાવત્રાં કર્યાં તેથી શાહજહાંએ બંડ કર્યું, પણ તે
 તાંબે થયો. નૂરજહાં પછી મહોબતખાં નામના બહાદુર પોદ્દા-
 ની અદેબાઈ કરવા લાગી. મહોબતખાંને અપમાન આપ્યું
 તેથી બાદશાહે જલમ નદી પર કેદ પકડ્યો. નૂરજહાં પણ
 કાંઈ ન ચાલ્યું ત્યારે કેદ રહી. છેવટે ચાલાકીથી તેણે બાદ-
 શાહે છોડવ્યો. મહોબતખાં શાહજહાંને મળ્યો, પણ તરત
 બાદશાહ મરી ગયો. ૧૬૨૭.

શાહજહાં ૧૬૨૭-૧૬૫૮ શાહજહાંએ નૂરજહાંને બારે વ-
 ર્ષાસન આપ્યું અને શહરીયારને મારી નાંખ્યો. શાહજહાંએ
 આઠ વર્ષ સુધી સુબેદાર ખાનજહાંલોદીનો દક્ષિણનો બળવા
 બેસાડવામાં કાઢ્યાં ને છેવટે અહમદનગરનું રાજ્ય ખાલસા
 કર્યું. ૧૬૩૭. તે ૧૬૬૬માં મરી ગયો. તે હાંશીયાર, ન્યાયી,

અને ઉદાર હતો. તેનું રાજ્ય ધણું જ શાંત ને સુખી હતું. તે શિષ્ય વિદ્યાનો આશ્રય હતો. તેણે દિલ્હી નવેસરથી બાંધ્યું. દિલ્હીમાં જીભામસીદ, અને આગ્રામાં તાજમહેલ બંધાવ્યાં, તે દુનિયામાં આજ પણ વખણાય છે. રત્ન ખચિત મયૂરા-સન પણ તેણે કરાવ્યું.

ઔરંગઝેબ. ૧૬૫૮-૧૭૦૭. શાહજહાંના ચાર પુત્ર દારા, સુજા, ઔરંગઝેબ ને મુરાદમાંથી ત્રીજો મહા કપટી બાઈ-ઝોને હરાવી, ધરડા બાપને કેદ કરી ગાદીએ બેઠો. પછી તેણે બાઈઝોને ને બત્રિજઝોને મારી નાંખ્યા અને દેશપાર કર્યા. હવે ઔરંગઝેબ મીરજુમલા ની મદદથી ગાદીએ બેઠો હતો તે બહાદુર સરદારની ધર્યા કરવા માંડ્યો. તે બંગાળાનો સુબેદાર હતો, તેણે આસામ જીત્યું ને ચીન જીતવાની તૈયારી માં હતો. તે ડાકામાં મરી ગયો. સુજા આસામમાં મરીગયો. ૧૬૭૭ માં જજી આવેરો લેવા માંડ્યો, તેથી તમામ હિંદુ ગુસ્સે થયા. ઔરંગઝેબના જીલમથી, અને જોધપુરના રાજા જ-સવંતસિંહની વિધવા અને કુંવરોનું અપમાન કરવાથી રજ-પુતોનું બંડ ઉઠ્યું. શાહજહાં અકબર બંડખોરને મળી ગયો, તે ધરાનમાં મરી ગયો.

તેના મરણ પહેલાં થોડાં વર્ષથી ઔરંગઝેબ મરાઠા સાથે લડવામાં પડ્યો હતો. ૧૬૮૬ અને ૧૬૮૭ માં તેણે વિજાપુર ને ઝોવળકોંડા લીધાં, અને પછી મરાઠાના લગભગ બધા

ડુંગરી કિલ્લા લઈ લીધા, આ વખતે ઔરંગઝેબ લગભગ આખા બરતખંડનો ધણી હતો, પણ દક્ષિણની જીતથી મુગલ રાજ્યની હદ વધી રહી ને હવે તેની પડતી આવી. ઔરંગઝેબ ૧૭૦૭ માં મરી ગયો. મુસલમાન લોકો તેને મોટામાં મોટો બાદશાહ ધારે છે.

તે અકબર જેવો બહાદુર, લડવૈયો, ઉત્સાહિ, ખંતિ અને ન્યાયી હતો. પણ ધણી બાબતોમાં તે અકબરથી ઉલટો હતો. અકબર ઘણો ઉદાર, સર્વ ધર્મ પર સમદષ્ટીવાળો અને સ્વતંત્ર વિચારનો હતો. ઔરંગઝેબ ઘણાજ અપકારી, ધર્મીંધ, નીચ સ્વભાવનો અને વહેમી હતો. અકબર જીતેલા શત્રુને મિત્ર કરતો, ને હિંદુને વિદ્યારથી મોટી જગાએ આપતો, પણ ઔરંગઝેબ જીતાયજા હિંદુઓથી ધ્રાતકી રીતે વર્તતો, ને તમામ હિંદુઓમાંથી કાઢી મૂકતો. અકબરે, રજપૂતને સગા વહાજા કર્યા ત્યારે ઔરંગઝેબે કદા દુશ્મન કર્યા. અકબરે જીજીઆવેરો માફ કર્યા ત્યારે ઔરંગઝેબે શર કર્યા.

મુગલ બાદશાહીના નાશનાં મુખ્ય કારણ, ઔરંગઝેબે ફરી લેવા માંડેલો જીજીઆવેરો, હિંદુ અને તેમના ધર્મ પર કરેલા જુલમ, પોતાની આસપાસના ઉપરના વહેમ, લાંબી મુદતની લડાઈમાં પડવું, લશ્કરની મોજમજ અને કવાયદનું ભૂલી જવું, અને હિંદુઓ અસંતોષથી તેના કદા દુશ્મન મરાઠાઓનો અંતઃકરણથી વિજય ધૃષ્ટતા, તે હતાં.

મુગલવંશની પડતી. ૧૭૦૭-૧૮૫૭. ઔરંગઝેબ પછી તમામ નામના રાજા થયા. પ્રાંતો ધીમે ધીમે સ્વતંત્ર થયા. ૧૭૨૪ દક્ષિણમાં નિઝામુલ્મુલ્ક, અયોધ્યામાં સાદતખાં, ૧૭૨૫ ગંગાજામાં અલીવર્દીખાન સ્વતંત્ર થઈ પડ્યા. સૈયદહુસેનને અબદુલ્લા માર્યા ગયા, ને મરાઠા આખા ભરતખંડમાં ફરી વળ્યા. ૧૭૩૮ માં ઇરાનથી નાદીરશાહ આવ્યો, તેણે દિલ્હીમાં લૂટને કતલ કરી મયૂરાસન વિગેરે પુષ્કળ ધન લઈ ગયો, પણ તેને ૧૭૪૭ તેનાજ લોકે મારી નાંખ્યો. પછી તેનો ખ્વાનમી અહમદ દુર્રાની ૧૭૪૭માં ચઢી આવ્યો, પણ શાહનવાઝ અહમદે તેને હરાવ્યો. ૧૭૪૮ માં તેને પંજાબ મળ્યું પણ તેના મુગાને ગાજીઉદ્દીન વજીરે કાઢી મૂકવાથી તે ૧૭૫૭ માં દિલ્હી આવ્યો. ત્યાં લૂટફાટ ચલાવી પોતાના માણસને વજીર નીમી કુંદહાર ગયો. પણ ગાજીઉદ્દીને તથા રામોખાએ તેના વજીરને મારી કાઢી પંજાબ સર કર્યું, તેથી તે ૧૭૬૦ માં પાછો આવ્યો ને ૧૭૬૧માં પાણીપતની ત્રીજી લડાઈમાં મરાઠાઓનો કચ્ચરધાણ વાળી નાંખી, પાછો ગયો.

આ બંને હુમલાથી મુગલરાજ્યનો જલદી નાશ થયો. સ-ધળે અંધાધુની થઈ ગઈ. મરાઠા, ફ્રેન્ચ, ઇંગ્રેજલોકે તેનો લાભ લીધો. ૧૮૦૩ માં ઇંગ્રેજલોકે દિલ્હી સર કર્યું. બાદશાહને વર્ષાસન આપવા માંડ્યું ને હિંદુસ્તાનના ધણી થઈ પડ્યા. ૧૮૫૭માં ઇંગ્રેજલોકે મુગલવંશની છેલ્લેલી નિશાનીનો

દિલ્હીમાંથી નાશ કર્યો, કેમકે મહમુદ બહાદુરશાહ સિપાઈઓના ખંડમાં સામેલ જણાયો. તેના છોકરાઓ અને એક છોકરાના છોકરાને ગોળીથી મારી નાંખ્યા, અને તેને કાળેપાણી મોકલ્યો. ૧૮૫૭.

ભાગ ૩.

દક્ષિણ.

અમ્લાઉદ્દીન ખીલજીએ જીતા પછી દક્ષિણ મહમ્મદ તખલખના રાજ સુધી દીલ્હીને તામે રહ્યું. ત્યાર પછી વિજયનગરને ખાલ્સણીવંશનાં જે સ્વતંત્ર રાજમાં વહેચાયું.

વિજયનગર (૧૩૩૬-૧૫૬૫) ના રાજ મદ્રાસ ઈલાકામાં ચંદ્રગિરીમાં રહ્યા ને તેમણે (૧૬૪૦) ઇંગ્લેજ લોકને મદ્રાસ માટે જગ્યા બક્ષિસ આપી.

ખાલ્સણીવંશ જાકરખાંએ ૧૩૪૭ માં કલબરઘામાં સ્થાપ્યો. ૧૫૨૬ માં તેનો નાશ થયો. જાકરખાં પઠાણે પોતાના શેઠ ખાલ્સણ ગાંગાનામાનની ખાતર પોતાના વંશનું નામ ખાલ્સણી વંશ રાખ્યું. આ રાજ બાગવાથી પાંચ રાજ સ્થપાયાં. (૧) વિજયપુર ૧૪૯૬-૧૬૬૮. (૨) અહમદનગર ૧૪૮૭. (૩) મેલિકોંડા (૪) વરાડ અને (૫) મિદાર. અહમદનગરમાં મલિકઅમ્મર મોટો સરદાર થઈ ગયો, તેને શાહજહાંએ ૧૬૨૦ માં વશ કર્યો. ને ૧૬૩૬ માં રાજ ખાલસા કર્યું.

મરાઠા.

મહારાષ્ટ્ર. ઉ. સાતપૂડા પર્વત નાગપુરથી પણ આગળ

૫. સમુદ્ર. દક્ષિણ મુખ્યાઈ હિલાકો, વરાડ, મધ્ય હિંદુસ્તાન અને નિઝામનું રાજ વિગેરે મળી મહારાષ્ટ્ર થાયછે.

સિવાજી. (૧૬૨૭-૧૬૮૦.) મરાઠાનો મૂળ પુરુષ ૧૬૨૭ માં જન્મ્યો હતો. હિંદુ ધર્મનો મોટો ભક્ત હોવાથી મુસલમાનોને ધણોજ ધિક્કારતો. ઓગણીશ વર્ષની વયે પુના પાસેનો તોર-ણીયાનો ડુંગરી કિલ્લો લીધો, રાયગઢ બાંધ્યો અને સિંહગઢ, અને પુરંધર જીતા. આ ઉપરથી તેના બાપ શાહજી ભાં-સજાને વિજ્ઞપુરના રાજાએ અંધારી કોટડીમાં પૂર્યો. પણ બહાદુર સિવાજીએ યુક્તિથી તેને બચાવ્યો. વિજ્ઞપુર વાળાએ તેનો નાશ કરવા ધણાં તરફડીયાં માર્યાં. પણ છેવટે સલાહ કરવી પડી. ૧૬૬૨. આ વખતે તેણે અફઝલખાંને વિધામ ધાતથી ઠાર કર્યો. પછી તે ઔરંગઝેબનો મુલક લૂટવા માંડ્યો. દક્ષિણનો મુખેદાર શાહસ્ત્રખાં તેને શિક્ષા કરવા પુને આવ્યો, પણ યુક્તિવાન સિવાજીએ તેના ઉતારામાં જઈ તેને જખમી કર્યો ને તેના છોકરા તથા ચાકરને મારી નાંખ્યા. પછી તેણે મક્કાનું દ્વાર સુરત લૂટ્યું તેથી ઔરંગઝેબ ગુસ્સે થયો, ૧૬૬૪ માં રાજપદ ધારણ કર્યું. વળી તેણે મરકે જતા હાજીઓના વહાણ લૂટ્યાં તેથી બાદશાહ બમણો બળ્યો. બાદશાહે મિરઝાં રાજાને મોકલ્યો તેથી સિવાજી તાબે થયો. તેણે બારકિલા જાગીર તરફ રાખ્યા. પછી તેને વિજ્ઞપુરના રાજાની સરદેશ મુખી અને ઓથ મળી. (પછીથી મરાઠા આખા હિંદુસ્તાનમાંથી એ ખંડણી લેતા.) તે દિલ્હી ગયો, પણ ઔરંગઝેબના અપમાનથી તથા નજરે કેદ જેવા બં-

દોષસ્તથી નાશી રાયગઢ આબ્યો. ઐરંગઝે તેને ફરી સપ-
ડાવવાની આશાએ છેડ્યો નહિ ને સુખમાં રહેવા દીધો.
૧૬૭૪માં મેહાસમારંભથી રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. ૧૬૯૯ સુધીમાં
તેણે કોંકણ અને કર્ણાટક જીત્યાં હતાં, શંભાજીની ખરાબ
આબંધી વૃદ્ધાવસ્થામાં તે ઘણો દિલગીર થયો. ૧૬૮૦ માં
સિવાજી મરી ગયો, તે લડાઈ અને રાજકાજમાં ઘણો ચ-
તુર હતો. મરાઠાઓમાં અને દિલ્હીની નારાજ થયેલી હિંદુ
પ્રજામાં તેણે ખુસ્સો રેડ્યો. તે કોઈક વખત ઘાતકી ને
કપટી જણાતો.

પેશ્વા. બાલાજી વિશ્વનાથ. (૧) ૧૭૧૨-૨૦. ઐરંગઝે
શંભાજીને મારી નાંખ્યો, તેનાં છોકરો શાહુ (ઐર) સતારામાં
રાજ કરતો. રાજકારભાર સંઘળે બાલાજી વિશ્વનાથ નામના
વિદ્વાન, ચંચળ ને બહાદુર બ્રાહ્મણના હાથમાં હતો તેણે
યુક્તિથી પેશ્વાઈ વંશપરંપરા કરી લીધી. તેથી રાજ
કરતાં પેશ્વા બળવતરે થઈ પડ્યા. ૧૭૧૨.

૧૭૨૦માં તેણે દિલ્હી જઈ બાદશાહ સાથે સલાહ કરી
આખા દક્ષિણની ચોથ, સરે દશમુખી અને પુના તથા સતારા
વચ્ચેના પ્રદેશનું સ્વરાજ્ય મેળવ્યું. તેનો છોકરો બાજીરાવ
(૧૭૨૦-૪૦) તેના જોવાજ બહાદુર ને ચંચળ થયો. તેના
સમયમાં મરાઠા સત્તા સર્વોપરી થઈ. તે દિલ્હી ગયો ને બા-
દશાહના મદદગાર નિઝામુલ્લુકને હરાવી માળવા તથા નર્મદા
ને ચંચલ વચ્ચેનો દેશ લીધો. પોર્ચુગીઝને હરાવી વસાઈ લીધું
૧૭૩૬. તેની પછી તેનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર બાલાજી બાજીરાવ (૧૭૪૦-

૧૧) પેશ્વા થયો. તેના સરદારો બરોબર ગાંઠતા નહિતો પણ મરાઠા સત્તા આ વખત પૂર્ણ કળાથી પ્રકાશી. આ વખતે સતારા, કોલ્હાપુર, સીન્દીયા, હોલ્કર, ભોંસલે, ગાયકવાડ અને પેશ્વા વિગેરે મરાઠાના મુખ્ય હતા. ૧૭૬૦માં ઉદગીરની લડાઈમાં નિઝામને પૂરો હરાવ્યો ને દગાથી અહમદનગર લીધું નિઝામને અંડણીને મૂલક પેશ્વાને આપવો પડ્યો. ૧૭૫૮ પેશ્વાના ભાઈ રાજીવાએ પંજાબ જીત્યું. એથી અહમદ અબ્દાલી ચઢી આવ્યા, ને ૧૭૬૧માં પેશ્વાના છોકરા વિશ્વાસરાવ, ને ભાઈ સદાશીવરાવને તેને હાંકી કાઢવા ગયા. પાણીપતના મેદાનમાં યુદ્ધ થયું. ગાયકવાડ પહેલેથી નાઠો, હોલ્કર પછી નાઠો, વિશ્વાસરાવ ને સદાશીવરાવ તથા લાખો મરાઠાનો સંહાર થઈ ગયો, અને બિન્ને સવારે પકડાયલાઓનાં માથાં કાપી નાંખ્યાં. આ પછી મરાઠા સત્તા ભાગવા લાગી. પેશ્વા શ્રાકથી તૂર્ત મરણ પામ્યો. ૧૭૬૧. તેની પછી તેનો પુત્ર માધવરાવ પેશ્વા (૧૭૬૧-૭૨) થયો. તેના શિક્ષક રામશાસ્ત્રી ધણા વિદ્વાન, સુસ્ત, પ્રમાણીક, ખંતી, ઉત્સાહી અને પરોપકારી હતા. તેમને મરાઠા લોકો આજ પણ ઘણું માન આપે છે. માધવરાવે નિઝામને હરાવી બેઆબરૂ કર્યો. ૧૭૬૫ માં હૈદર અલીને સજ્જડ હરાવ્યો. તેનો નવો મુલક લઈ લીધો ને રજલાખ દંડના લીધા. આ વખતે મહારાવ હોલ્કરના પુત્રની વિધવા પ્રખ્યાત અહ્યાબાઈ થઈ. તે ૧૭૬૬માં રાજ કરવા લાગી. તે ધણી ચંચલ ને ભણેલી હતી, ઉદ્યોગ, પવિત્રતા અને પરોપકારને માટે અતિથય પ્રખ્યાત થઈ ગઈ.

તેના વખતમાં ઈંદોર મોટું શહેર થયું. તેણે હાલના હોલકરના વંશજ તુકાજી નામના બહાદુર યોદ્ધાને દત્તક લીધો ને ૧૭૬૫ માં મરણ પામી. પછી માધવરાવનો ભાઈ નારણરાવ પેઠા (૧૭૭૨-૪) થયો, પણ તરત તેનું અ્નત થયું. તેની બાદીએ તેનો પુત્ર માધવરાવ નારાયણ પેઠા (૧૭૭૪-૯૫) થયો. તેના બાપના કાકા રાધોબાએ ગાદીનો દાવો કર્યો, નાના કુડનવોસને સઘળા મરાઠા સરદાર તેના સામા થયા, ઈંગ્રેજીએ તેનો પક્ષ કર્યો ને પહેલી મરાઠા લડાઈ થઈ (૧૭૭૫-૮૨) તેની મુખ્ય બિના. (૧) કર્નેલ ગોડ્ડ સરત આવ્યો ને અમદાવાદ લીધું (૧૭૮૦) સિંધિયાને હોલકરની હાર. (૨) મુમ્બાઈના લશ્કરને વાર્ગામનો શરમભર્યો ઠરાવ કરવો પડ્યો. ૧૭૮૨ સાલ બાઈની સંધી થઈ. તેમાં. (૧) પોર્ચુગીઝ સિવાય સર્વે યુધ્ધીયનને મરાઠા રાજ્યમાંથી કાઢી મૂકવા. (૨) હૈદરઅલીનો ઘોડો મુલક પડાવી લેવો. (૩) રાધોબાને પેનથન આપી બ્યાં ખુશી પડે ત્યાં રહેવા દેવો. ૧૭૮૨ નિઝામ ઉપર ખંડણી લેવા અઢાઈ કરી ને ૧૭૯૫ માં કુડનાના યુદ્ધમાં હરાબ્યો. પછી પેઠાએ આપઘાત કર્યો ૧૭૯૫. તેની ગાદીએ રાધોબાનો છોકરો બાજીરાવ પેઠા (૧૭૯૫-૧૮૧૮) થયો. જશવંતરાવ હોલકરે તેને એઠલો ખરાબ કર્યો કે તેણે ૧૮૦૨માં વસાઈની પ્રાપ્તિ સંધી કરી. (૧) ઈંગ્રેજી લશ્કરે રાજ્યમાં રાખવું ને ખર્ચના રદલાખ આપવા (૨) ઈંગ્રેજની વૈરી પ્રજાને દાખલ ન કરવી. (૪) સરતપરથી દાવા ઉઠાવવા. (૫) નિઝામ ને ગાયકવાડ સાથે નીતકારનો ન્યાય ઈંગ્રેજ કરે. અને (૬) તે પેટે ઈંગ્રેજલોકો તેના રાજ્યનું રક્ષણ

કરે. આ સંધીથી બીજી મરાઠા લડાઈ થઈ (૧૮૦૨-૪) લોડવેલેસ્લીના બાઈ જનરલ વેલેસ્લી (ડ્યુક ઓફ વેલિંગ્ટન) એ રાધોજી ભિંરલા અને દોલતરાવ સિંધિયાને આસેઈ આગળ હરાવ્યા. લોક સાહેબે દીલ્હીને લાસ્વારી આગળ મરાઠાને હરાવ્યા, (૧૮૦૩) સિંધિયાને રાધુજીએ સંધી કરી કેટલોક મુલક ઇંગ્રેજને આપ્યો. પછી હોલ્કર અને ભરતપુરનારાજ સાથે લડાઈ જાગી, (૧૮૦૪-૫) રાજાએ ૨૦ લાખ આપી સલાહ કરી.

હોલ્કરના લશ્કરે નો દીગના પ્રખ્યાત યુદ્ધમાં કર્નલ માન્સન અને ફ્રેઝરે નાશ કર્યો. ૧૮૦૫ માં હોલ્કર પંજાબમાં નાઠો ને પછી સંધી થઈ, આ સમયે મરાઠા સત્તા નાશ પામી, ને ઇંગ્રેજલોકો દેશમાં સર્વોપરી સત્તા ચલાવવા લાગ્યા.

મરાઠા સત્તા નાશ થવાનાં કારણ. (૧) માહાદજી સિંધિયાનો અતિથય વધારો ને પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવું. (૨) નારાયણરાવના મૃત્યુ પછી નાનાફડનચીસ, બાજીરાવ, જશ્વંતરાવ હોલ્કર, અને દોલતરાવ સિંધિયા વચ્ચેનો કલહ. (૩) પેશ્વાના બ્રાહ્મણ મંત્રી અને સિંધિયા, હોલ્કરને રાધુજી વિગેરે ઉત્તરતી પંક્તિના વચ્ચે નો સાતિમેદ. અને (૪) બાદશાહનું ઇંગ્રેજ લોકની સત્તામાં જવું.

પિંઢારા.

પીંઢારા સિંધિયાને હોલ્કરના બાડુતિ નોકર હતા. તે મોટા લૂટારાનું ટોળું હતું. નર્મદા ઉપર તેમની જાગીરો હતી. ને મધ્ય હિંદુસ્તાનને તે હેરાન કરતા. લોર્ડ હેલિટિંગ્સે તેમને તથા ઇગો ફટકો રમેનારે બાજીરાવ, આપાસાહેબ વરાડના રાજાને

અને બિજા મરાઠાઓને તામિ કરવા નિશ્ચય કર્યો. (૧૮૧૭-૧૮). ૧૮૧૮ પેશ્વાએ પુનાની કાંપ લૂટી. પેશ્વાને પદચ્યુત કર્યો, સતારાના રાજાને થોડી જગીર આપી બિજા મુલક ઇંગ્રેજો ખાલસા કર્યો ૧૮૧૮. આપાસાહેબને કેદ કર્યો પણ તૂર્ત પંજાબ નાશી ગયો, ત્યાં મરણ પામ્યો, સિંધિયા અને પિંદારાનો મુખ્ય સરદાર અમીરખાન શરણ થયા. અમીરખાનને ટોંકની જગીર મળી, બિજા સર્વ પિંદારાનો નાશ કર્યો. ચિત્ર હોલકરના બળવાખોર સૈન્યમાં ભરાયો. તેમણે તુળશીખાઈને ઇંગ્રેજની મિત્ર જાણી મારી નાંખી. ૧૮૧૭ માં પિંદારા ને હોલકરનું સૈન્ય માહીદપુર આગળ તદ્દન નાશ પામ્યું. મહારાવ હોલકરે સલાહ કરી ઇંગ્રેજ લશ્કર પોતાના રાજમાં દાખલ કર્યું. ચિત્ર નાઠો પણ તેને વાઘે ફાડી ખાધો. ૧૮૧૬.

ભાગ ૪.

પ્રથમ યૂરપિયન સંસ્થાનો.

પોર્ચુગીઝ. ૧૪૯૮ માં વાસ્કોડા ગામા નામનો પ્રખ્યાત વહાણવટી કેપઆફ ગુડહોપને માગે પહેલવહેલો કાલોકટ આવ્યો. પ્રથમ પોર્ચુગીઝોનું પ્રવળ ઘણું હતું. તેમણે પૂર્વ ને પશ્ચિમ કિનારે સંસ્થાન સ્થાપ્યાં. ૧૫૦૮ માં આલ્બુ કર્ક કરીને સુબા આવ્યો. તેણે ગોવા વિગેરે ઘણી જગાઓ જીતી પોર્ચુગીઝોની સત્તા દૃઢ સ્થાપી, પણ અપકારી રાજાએ તેને ૧૫૧૫ માં અપમાન આપી બરતરફ કર્યો. પોર્ચુગીઝના તાબામાં દીવ, દમણ, ગોવા, તથા હુગલી, ચિતાગોંગ, સીસોનને મત્તાકા

હતાં, પણ હાલ આ દેશમાં માત્ર દીવ, દમ્મણ, ને ગોવાજ છે.

વલંદા લોકોએ સત્તરમાં સૈકામાં મલાકાને સીલોન લઈ લીધાં. અને ચિન્સુરા રાજધાની કરી.

ઈંગ્રેજ ઈસ્ટઈન્ડીયા કંપની ઈલીઝાબેથ રાણીના વખતમાં (૧૬૦૦) સ્થપાઈ. ૧૬૧૩ માં જહાંગીરે સુરતને અમદાવાદમાં દુકાન માંડવા રજા આપી. ૧૬૩૮ શાહજહાંએ ને પછી ખં-ગાળાના સુબેદારે ખંગાળામાં વેપાર કરવા છૂટ આપી. ૧૬૪૦ વિજયનગરના રાજા પાસેથી મદ્રાસ મળ્યું ને ત્યાં કિલ્લો બાંધ્યો, ૧૬૬૧ તેની દક્ષિણે ફોર્ટસેન્ટડેવીડ બાંધ્યો. ૧૬૬૮ માં પોર્ચુગીઝ પાસેથી પહેરામણીમાં મળેલી મુમ્બાઈ ખેટ બિજા આલ્ફ્રેડ કંપનીને સોંપ્યો. ૧૬૬૯ માં જમીન વેચાતી લઈ કલકત્તાનો કિલ્લો બાંધ્યો. ઇંગ્લંડમાં તેમના પ્રતિસ્પર્ધિ જાગ્યા, પણ તેઓ ૧૮૦૮ માં જીતાઈ ગયા.

ફ્રેન્ચલોકો ૧૬૬૪ માં એક ટોળી ઉભી કરી આવી ચઢ્યા, ને સુરતમાં દુકાન માંડી. તેમના રાજ્યનો પાયો નાખનાર મારટીને તેજ વર્ષમાં વિજયપુરના રાજા પાસેથી જમીન વેચાતી લઈ પાંડીચેરી સ્થાપ્યું. તે કિલ્લાવાળું ને મોટું વેપારી શહેર થયું. ૧૬૮૮ માં ઝૌરંગઝેબે ચંદ્રનગરમાં રહેવા દીધા. પછી મહે, કેરીકાને યેનાન વિગેરે મળ્યાં. ૧૭૩૧ દુપ્લે ચંદ્રનગરનો ને ૧૭૪૧ માં પાંડીચેરીનો ગવર્નર થયો; તે મહા અધિશાળી હતો. તેણે હિંદુસ્તાનમાંથી ઇંગ્રેજલોકને હાકી કાઢી ફ્રેન્ચ સત્તા સ્થાપવા ધાર્યું, ૧૭૪૬ માં દુપ્લે અને લામોર્ડોનેએ મદ્રાસ લીધું, પણ ધોડો દંડ લઈ પાછું આપ્યું. પછી અંગ્રે-

ભિએ પોંડીચેરીને ઘેરો ધાલ્યો, પણ તરત સલાહ થઈ ૧૭૪૮.

ફુલે. ૧૭૪૮માં નિઝામની ગાદીએ તેનો બિન્ને પુત્ર નાઝીર-
જંગ બેઠો, તેથી મોટા પુત્ર મુઝફ્ફરજંગને ફુલેએ મદદ કરી.
ફ્રેન્ચ સરદાર બુસ્સીએ અમ્બુર આગળ કણ્ઠાટકના નવાબ
અનવરહીનને મારી નાંખી ચંદા સાહેબને ગાદી બેસાડ્યા,
અને મુઝફ્ફરજંગ નિઝામ થયો. ૧૭૫૦. ઇંગ્રેજલોકે નાઝીરજ-
ંગને અનવરહીનના છોકરા મહમ્મદઅલીની પક્ષ લીધી, પણ
નાઝીરનું પુત્ર થયું ને બુસ્સીએ સલાબતજંગને નિઝામ બ-
નાવ્યો ને મહમ્મદઅલી ત્રીચીનાપલીમાં ઘેરાઈ ગયો. આ
વખતે ફ્રેન્ચસત્તા સર્વોપરી થઈ. ફુલેએ જયસ્તંભને ફુલે
ફતેહાબાદ સ્થાપ્યાં.

ઈસાઈવ. ચંદાસાહેબ ને ફ્રેન્ચોથી ત્રીચીનાપલીને છોડવવા
સુચના કરી, તેથી તે સાહસકર્મ તેનેજ સોંપ્યું. તે ઇંગ્લંડના
આપશીયરના એક ગરીબ ગૃહસ્થનો છોકરો હતો. નાનપણમાં
મૂર્ખ ને અતિ ટંટાખોર હોવાથી તેનાં માબાપે કાસળ કાઢવાની
પેઠે એક હલકા કારકુન તરફિ અહીં કાઢી મૂક્યો હતો. તેણે
આ જડાઇમાં મોટું નામ મેળવ્યું. તે ન હોત તો અંગ્રેજલોકે
ક્યારનાએ વિદાય થયા હોત. રોજમેળ ને ખાતાવઈ લખવા-
નું આ બહાદુર નરને ગમ્યુ નહિ, તેથી લશ્કરી નોકરીમાં
રહ્યો. પોંડીચેરીનાઘેરામાં પ્રખ્યાત થયો. અને આ અણીના
સમયે આકાંઠને છાપો મારી લીધું ને મુંડીબર માણસોથી
૧૦૦૦૦ મુસલમાનોને ફ્રેન્ચના સાથે ટક્કર લઈ તેનો બચાવ
કર્યો. યુદ્ધના મોરારીરાવની મદદ મેળવી તેણે રાજસાહેબને

આની આગળ હરાવ્યો. આઠમાં ખોરાક ખૂટ્યો તે વખતે હિંદુ યોદ્ધાઓની પ્રમાણિકતા જણાઈ. તેમણે અંગ્રેજલોકને ચોખ્ખા આપી પોતે એસામણથી ચલવી લેવા કહ્યું. આ પછી ક્લાઈવના વિજયપર વિજય થવા લાગ્યા. તેણે દુષ્સેના જયસ્તંભ અને કૃતેહાબાદ તોડી નાંખ્યાં. ચંદાસાહેબ માર્યો ગયો, ફ્રેન્ચ લશ્કર શરણ થયું. ૧૭૫૨. દુષ્સેને તરત પાછો ખાલાવી લીધો ને પારીસમાં તે શોકથી મરી ગયો ૧૭૬૪.

ફ્રેન્ચ સત્તાનો નાશ થયો. ૧૭૫૭ લાલી કરીને ફ્રેન્ચ ગવર્નર થયો, તેણે સેંટ ડેવીડનો નાશ કરી મદ્રાસને ઘેરો ઘાલ્યો. પણ તરત ઉઠાવવો પડ્યો. ૧૭૫૯. સરઆયર કુટ ઈંગ્લાંડથી નવું લશ્કર લઈ આવ્યો, તેણે લાલીને ૧૭૫૯ માં વાંદેવાશ આગળ સખત હરાવ્યો ને બુક્સીને કેદ પકડ્યો. ૧૭૬૧ માં પોંડીચેરી તાબે થયું, ને લાલીને કેદ કરી મદ્રાસ લાવ્યા. આ પ્રમાણે ફ્રેન્ચ સત્તાનો સદાને માટે નાશ થયો. લાલીને પારીસમાં કેદ કર્યો ને ૧૭૬૬ માં ફ્રાંસી દીધો. ૧૭૬૯ ફ્રેન્ચઈશ્ટ ઈન્ડીયા કંપની બાગી પડી.

भाग ५.

ઇંગ્લેન્ડ સર્વોપરી સત્તા. ૧૭૫૬-૧૭૫૮.

અંધારી કોટડી, ૧૭૦૬. અલીવદીખાન પછી તેનો પૌત્ર સીરાજ્જે દોલા બંગાળા, બિહાર ને આઠીયાનો નવાબ થયો ૧૭૫૬, તે ધણો કુર, દુરાચરણી ને ઇંગ્રેજ તથા હિંદુઓનો કદો વેરી હતો, કંછુદાસ કરીને એક ધનવાન વેપારી પો-

તાના બાપની પુંજી લઈ કલકત્તામાં જમ રહ્યો, તેને સોંપી દેવા તથા કિલ્લો પાડી નાંખવા નવાબે હુકમ કર્યો. ઇંગ્રેજોએ તેને માન્યો નહિ. તેણે કાશીમાં બઝારની કોઠી જમ કરી કલકત્તા પર બારે ચઢાઈ કરી. ગવર્નર વિગેરે અમલદાર નાશી ગયા. બાકી રહેલા ઇંગ્રેજોએ મિ. હોલ્વેલને ઉપરી બનાવ્યો. પણ કિલ્લો સર થયો ને રાત્રે ૧૪૬ ઇંગ્રેજોને એક નાની હવડ કોઠડીમાં પૂર્યા. બિચારા તાપને સંકડાશયી ગુંગળાઈ ૧૨૩ મરી ગયા. નવાબ લુટ કરી પાછો ગયો. આ ચંડાળ કૃત્યથી મદ્રાસના ઇંગ્રેજો વેર લેવા ઉશ્કેરાયા. બહાદુર કંત્રાઈવને વાઠસન બંગાળે ગયા. ૧૭૫૭ માં કલકત્તા લીધું, હુગલીને છાપો માર્યો, સીરા જૈદૌલાએ બચ પામી સંધી કરી, તેથી કલાઈવે તક સાધી ચંદ્રનગર લઈ ફ્રેન્ચોને બંગાળેથી હાંકી કાઢ્યા. આ વખતે મુશિદાબાદના જગત શેઠ, સેનાપતિ મીરજીર, ત્રીજીરેર રાજા રાય ફુર્લબ અને બીજા કેટલાકે નવાબ સામું કાવત્રુ રચી કંત્રાઈવને મદદ કરવા તેડાવ્યો. એક દગાબોરે અમીચંદે ૩૦ લાખ રૂપીઆ માગ્યા, નહિ તો નવાબને કહી દેવાની ધમકી આપી. કલાઈવે ખોટું ખત ને ખોટી સહીઓ કરા આપી વિશ્વાસઘાતથી છોતર્યો. પછી કંત્રાઈવ આગળ ચાલ્યો, ને પ્લાસીનું યુદ્ધ થયું. સીરાજ નાઠો અને મિરજીર નવાબ થયો. ઇંગ્રેજ લોકનું તમામ નુકસાન ભરી આપ્યું. સીરાજૈદૌલા પકડાયો ને મિરજીરના જોકરાયોએ મારી નાંખ્યો. પ્લાસીએ હિંદુસ્તાનનું બવીબ્ય નક્કી કર્યું.

કલાઈવ હવે બંગાળાનો ગવર્નર થયો. ૧૭૫૬ શાહ આલ-
મને અયોધ્યાના વઝીરે બિહાર પર ચઢાઈ કરી, પણ કેપ્ટન
કાલીયડ પટના આગળ તેમને હરાવ્યા. ૧૭૬૦ માં કલાઈવ
વિલાયત ગયો.

મીરકાશીમ. ૧૭૬૦-૬૫. કલાઈવ પછી વાન્સી ટાઉન મિરજી
ફરને પદચ્યુત કયો, ને તેના ભત્રિજા મિરકાશીમને નવાબ
બનાવ્યો. તેણે બદવાન, મદનાપુર ને ચિત્તાગાંગ ઇંગ્રેજ લોકને
આપ્યાં. તે બંને સત્તુર ને બહાદુર નવાબ હોય. ઇંગ્રેજોથી
છૂટવાને માટે તેણે માંગીરમાં ગાદી કરી ને લશ્કર સૂધાર્યું
તથા વધાર્યું. આ વખતે પણ શાહ આલમ ચઢા આવ્યો,
પણ કર્નાક તેને પટના પાસે હરાવ્યો. ત્યાં મિરકાશીમને તેણે
સુબેદાર કબ્જા કયો. ૧૭૬૩ માં જકાત ત્રિપે વાંધો પડ્યો.
ઇંગ્રેજે પટના કબ્જા કર્યું, તેથી તેણે તે પાછું છૂટી ત્યાંના
અંગ્રેજને કતલ કર્યા, પછી ઘેરીયા આગળ હાંપો ને અયોધ્ય
નાથી જઈ શાહ આલમ અને નવાબ વઝીરને મળી ગયો.
તેઓ ત્રણેને બક્ષર આગળ મત્રોસાહેબે હરાવ્યા. મુગલરા-
જમાં સૌથી બળવાન નવાબ વઝીરે તાબે થયો તેથી મધ્ય
હિંદુસ્તાનમાં પણ અંગ્રેજો સત્તાવાન થયા. કલાઈવ ૧૭૬૫માં
ઇંગ્લંડથી આવ્યો. તેણે લાંચને બક્ષીસો લેવાની સખત બંધી
કરી. પછી તેણે અદ્વાહાબાદમાં સંધી કરી બંગાળાની દિવાની
મળવી, અને બાદશાહને ૨૬ લાખનું વર્ષે હરાવ્યું. એ રીતે
દિલ્હીથી તેમણે બંગાળાનું રાજ્ય મળવ્યું ને મિરજીફરના
છોકરાને પેનશન આપ્યું. કલાઈવે વિલાયતના હુકમથી લશ્કરી

અમલદારના બધામાં ઘટાડો કર્યો. તેમણે બંડ કંપું પણ તરત સખતાઈ વાપરી બેસારી દીધું. કંપનીના નોકરોને ખાનગી વેપાર કરવાની મના કરી પગાર વધારી આપ્યા. એથી તેણે દુશ્મન વધાર્યા, જ્યારે તે ૧૭૬૭માં છેલ્લો વિલાયત ગયો ત્યારે તેમની શીખવણીથી ડાયરેક્ટરોએ નાહક તેને ધણા હેરાન કર્યા.

વાર્નહેસ્ટીંગ્સ. ૧૭૭૨-૪. નવાબને કંપનીની ભગી સત્તાથી બંગાળમાં ઘણું અંધેર થઈ ગયું. વાર્નહેસ્ટીંગ્સ ૧૭૭૨ માં ગવર્નર થઈ આવ્યો તેણે નવાબની સત્તાનો નાશ કર્યો. અંગ્રે-કલેક્ટર નિમ્યા, ઝમીન્દારનો ફેજદારીને દિવાની હક લઈ લીધો, ન્યાયની કોર્ટો સ્થાપી, અને કાયદો બાંધ્યો. કલકત્તા રાજગાદી હરાવી. અયોધ્યાના નવાબ વઝીરની અરજ પરથી એક લશ્કર મોકલી રોહીલા નામના અફઘાન લોકોને રોહીલ બંડમાંથી કતલ કરી કાઢી મૂક્યા ને તેમનો દેશ તેમના શત્રુ નવાબવઝીરને સોંપ્યો, તેથી હેસ્ટીંગ્સની આજ પર મોટો બદ્દો લાગ્યા ૧૭૭૪.

ગવર્નર જનરલ.

(૧) વાર્નહેસ્ટીંગ્સ. (૧૭૭૪-૮૫). હિંદુસ્તાનમાં કંપનીનું રાજ્ય સુધારવા પાર્લામેન્ટમાં ૧૭૭૩માં રેગ્યુલેટીંગ એક્ટ પસાર થયો. તેથી બંગાળનો ગવર્નર જનરલ આપ્યા હિંદુસ્તાનનો ઉપરી થયો. અને સરખી સત્તાના ચાર જણની મંડળી તેને મદદ કરવા હરાવી તેથી ગડબડ થઈ. ૧૭૭૪ માં તે પ્રમાણે વાર્નહેસ્ટીંગ્સ ગવર્નર જનરલ થયો. ફ્રાન્સીસને

ખિન્ન બે કૌન્સીલરો તેની વિરુદ્ધ થયા, અને ૧૭૭૬ સુધી તેને ઘણા હેરાન કર્યા. ક્રાન્સીસથી ઉશ્કેરાયલા ઘણા જાણે હેસ્ટીંગ્સપર તોહિમત મૂક્યાં. તેમાં નન્દકુમાર કરીને એક પૈસાદાર બ્રાહ્મણ મુખ્ય હતો. પણ સુપ્રીમ કોર્ટે તેને તરતજ વિધાસઘાત માટે ક્રાન્સી દીધો ૧૭૭૫, તેનું આજ હેસ્ટીંગ્સ માથે આબું. આ જીવું હતું કેમકે સાચું હોત તો પાર્લામેન્ટ-માં તેનાપર કામ ચાલ્યું ત્યારે તોહિમતદારોએ એ વિષે કંઈ ઈસારો પણ ન કર્યો. સુપ્રીમકોર્ટ હિંદુલોકોને યુરોપીયનલોકથી બચાવી ઈંગ્રેજ ન્યાયનો લાભ આપવા સ્થાપી હતી, પણ શરૂથીજ તેણે અન્યાય કરવા માંડ્યો. તેના સમયમાં મરાઠાને માઇસોરની લડાઈઓ થઈ. હેસ્ટીંગ્સે ૧૭૭૫માં અયોધ્યાના જીવાન નવાબવઝીર પાસેથી બનારસ લઈ ચૈયતસીંગ જમીદારને દર વર્ષે ૨૨૬ લાખ રૂપિયા ઠરાવી આપ્યું. મરાઠા, હૈદર, ડચને ફ્રેન્ચ લોકોની લડાઈથી ખાલી થયેલો ખજાનો ભરવા હેસ્ટીંગ્સે ચૈયતસીંગ પાસેથી વધારે અંડણી ને લશ્કર માગ્યું. ચૈયતસીંગે ના પાડી તેથી હેસ્ટીંગ્સ પંડે બનારસ ગયો ને ચૈયતસીંગને કેદ કર્યો. શહેરમાં તોફાન ઉઠ્યું, ને ચૈયતસીંગ નાઠો, પણ તે હાર્યો ને ગ્વાલીયર જઈ રહ્યો. તેના ભત્રિજાએ ૪૦ લાખ આપવા કબુલ કરી રાજ લીધું. અયોધ્યાની બેગમોને મરનાર નવાબનો સઘળો ખજાનો ૧૭૭૫ માં મળ્યો તેથી નવો નવાબ પૈસા વગરની થયો ને તેને માથે ઈંગ્રેજ લોકોનું બારે દેવું હતું, બેગમોએ ચૈયતસીંગને ઉશ્કેરવાનું નવાબે જણાવ્યાથી ૧૭૮૧માં હેસ્ટીંગ્સે તેમની

પાસેથી પૈસા કઢાવવા રજા આપી. નવાબે ને ઇંગ્લેન્ડે શરમ બરેલી કૂરતાઓ વાપરી બેગમો પાસેથી ૭૬ લાખ કઢાવ્યા. આ કૃત્યોથી હેસ્ટીંગ્સ ઉપર ઇંગ્લેન્ડમાં સૌ ગુસ્સે થયા ને તેને ૧૭૮૫ માં બોલાવી લીધો. ત્યાં પ્રખ્યાત મહાન્યક્તા બર્ક તેના મુખ્ય તહેામત મૂકનાર હતો. રોહીલા, ચૈયત-સિંગને બેગમો માટે તેનાપર મુખ્ય તહેામત હતાં. તેનાપર ૧૭૮૮-૯૫ સુધી કામ ચાલ્યું. પછી તે છટી ગયો, પણ તેમાં તેને ૨૦ લાખ ખર્ચ થયા. ૧૭૮૩ માં ફ્રેન્કસ પાર્લિમેન્ટમાં હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય રાજાને તાબે કરવા ધારો લાવ્યો, પણ તે નાપસંદ થયો. ૧૭૮૪ મુખ્ય પ્રધાન પીટ કરીને તેવાજ ધારો પસાર કરાવ્યો, તેથી હિંદુસ્તાનનું રાજ ચલાવવા એક "બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ" નામની સભા સ્થાપી, તેનો ઉપરી રાજાના એક પ્રધાનને કરાવ્યો, ને તેને ગવર્નર જનરલ નીમવાનો હક આપ્યો. આ વહીવટ ૧૮૫૮ સુધી ચાલ્યો.

(૨) લોર્ડ કોર્નવૅલીસ ૧૭૮૫-૯૩. ૧૭૮૬ માં લોર્ડ કોર્નવૅલીસ આવ્યો. તેને સુધારો કરવા હુકમ થયો હતાં. તેણે લાંચ ને ભિટની બાલચ તોડવા નોકરોના પગાર વધાર્યા, ને પક્ષા પત તથા કપટનો અત આણ્યો. ૧૭૮૮ માં નિઝામે ગાંતુર અંગ્રેજીને આપ્યું અને તે તથા મરાઠા ટીપુ સામે લડવામાં મદદ કરવા તૈયાર થયા. એથી મહેસોરની ત્રીજી લડાઈ થઈ (૧૭૯૦-૨) કંપનીએ લડાઈ માટે ૪૫૬૦ દીલો. પણ ઇંગ્રેજોએ તેથી ખુશી થયા, ને તેને ઉમરાવ બનાવ્યો. કોર્નવૅલીસનો "પર્મેનન્ટ સેટલમેન્ટ" અથવા અંગાણાની જ-

મીઠારીનો ઠરાવ ધણો પ્રખ્યાત છે. મુગલ રાજ્યમાં ઝમીન્દારો વસુલ ઉધરાવી સુમિદારને ભરતા. ધીમે ધીમે તેમણે ન્યાય કરવાની સત્તા ગૃહણ કરી, ને જર્ગારીનો વંશ પરંપરા વહીવટ કરવા લાગ્યા. કંપનીના હુકમથી લૉડકૉર્નવાલીસે તેમને મંજૂર રાખ્યા. એથી હાલ ગરિબ એકુતપર ધણો જીલમ ચુલ્લે છે, એ એની મોટી ખામી ગણાય છે. વળી તેણે મુનસીફ વિગેરેની ન્યાયની કોર્ટો સ્થાપી, પોલીસખાતું સ્થાપ્યું. પણ હિંદુઓને મોટા હોદ્દાથી બાતલ કર્યાને ધણીજ હલકી જગ્યાઓ આપી.

(૩) સરજ્યાન શોર. (૧૭૬૩-૮.) ટીપુ, નિઝામને મરાઠાઓની ગડબડથી તેને કંટાળો અડ્યો, તેથી તે તેમનાથી અલગ રહ્યો. ૧૭૬૩ માં વઝીરઅલી અયોધ્યાનો નવાબ થયો. તેને રાખનો છોકરો, દુરાચરણી ને ઇંગ્રેજોનો દુશ્મન જોઈ પદચ્યુત કર્યો અને માછ નવાબના ભાઈ સાદતઅલીને ગાદી આપી, વઝીરઅલીને બનારસમાં રાખ્યો. રક્ષણ માટે અયોધ્યામાં ઇંગ્રેજ લશ્કર રાખવા કરાર થયા તેમાં હંપ્ટે કે (૧) ઇંગ્રેજ લોકોએજ અયોધ્યાનું રક્ષણ કરવું. (૨) તેના બદલામાં ૭૬ લાખ દરવર્ષે આપવા, (૩) ઇંગ્રેજોને મદદ કરવા નવાબે માત્ર ૩૫૦૦૦ કવાયદી લશ્કર રાખવું, (૪) અને ઇંગ્રેજોની રજા વગર કોઈ રાજ્ય સાથે સંબંધ ન રાખવો.

(૪) લૉડવેલેસ્લી. (૧૭૬૮-૧૮૦૫.) વેલેસ્લી આવ્યો કે તરત તેણે ટીપુ, નિઝામ, મરાઠાને પંજાબ તથા કાબુલના

અમાનશાહ અબ્દાલીના હુમલાઓથી ખ્રિષ્ટીય રાજ્યનો નાશ થયે એમ ધાર્યું. પણ તેની જાડાકબુદ્ધિથી, તેના ભાઈ કર્નલ વેલેન્ડ્રી (વેન્ડોગ્ટન) ની યુદ્ધકળાથી તમામ આફતો વેરાઈ ગઈ. ૧૭૯૫ માં મહમ્મદઅલી મરી ગયો, ને તેના છોકરે કહ્લાટક ઇંગ્લેન્ડને આપી પેનશન લીધું. તેજ વર્ષમાં સાદતઅલીને રાજમાં સુધારો કરવા ને લશ્કર ખર્ચ માટે કેટલોક મુલક આપવા ફરજ પાડી. તેણે મરાઠાઓને વશ કર્યા (ભાગ ૩મો) તેણે ૧૮૦૫ માં આ દેશ છોડ્યો. તે ચંચળ ને વિજયી રાજ કરી હતો. તેણે ઇંગ્લેન્ડ રાજની હદ ખમણી વધારી સત્તા દૃઢ કરી.

૧૮૦૫ થી ૧૮૧૩ સુધીમાં ત્રણ ગવર્નર જનરલો અઈ ગયા. લૉડકૉર્ન વૉલીસ બીજી વાર આવ્યો, પણ તે થોડા દહાડામાં મરી ગયો (૧૮૦૬). ૧૮૦૫ મરાઠા સાથે સલાહ થઈ. પછી સરજ્વાર્ડ બાર્ડો ગવર્નર જનરલ થયો. ને લૉડમિન્ટોએ સિંધના અમીરો, કાબુલ ને ઈરાનના રાજાઓ તથા પંજાબના રણજીત સિંહ સાથે તહ કર્યા. આ વખતે એમ ધારવામાં આવતું હતું કે તેમને રૂશીયને તથા ફ્રેન્ચોએ ઉશ્કેર્યા છે. ૧૮૦૬ માં વેલોરના લશ્કરે ખંડ કર્યું.

“સબ સોડરી સોસ્ટમ” એટલે રક્ષણનું લશ્કર દાખલ કરનાર રાજાએ નિચેની સરત સમજી લેવાની હતી. (૧) ઇંગ્લેન્ડને સર્વોપરી સત્તા કબુલવી (૨) તેમની રાજ સિવાય કોઈ સાથે સંધી વિગ્રહ ન કરવો. (૩) તેમને મદદ કરવા લશ્કર રાખવું. (૪) અને તેમનાજ રક્ષણ નિચે રહેવું.

(૮) લૉર્ડ હેસ્ટીંગ્સ. (૧૮૧૩-૨૩) અલ્મોહરા ૧૮૧૩ માં અહીં આવ્યો. તે પિંડારી લોકનો નાશ કરવા વિચારતો હતો એવામાં નેપાલ સાથે લડાઈ સળગી. ગુર્ખા લોકોએ ભુતવાલના જમીનદારને કેદ કરી રાજ લઈ લીધું અને ત્યાંના ઈંગ્રેજ પોલીસ વાળાને મારી નાંખ્યા. આ ઉપરથી નેપાળમાં ચાર લશ્કર મોકલ્યાં, (૧૮૧૪). ૧૮૧૫ માં કર્નલ આર્ચર્લનીએ રામગઢ, ને મેલુનના કિલ્લા લીધા અને મકવાનપુરમાં અમીર સિંગને હરાવ્યો. તે શરણે થયો ને ૧૮૧૬ માં તહ થયો, તે પ્રમાણે જીતેલો મુલક ઈંગ્રેજને મળ્યો. પછી તેણે પિંડારીઓનો અને મરાઠા સત્તાનો નાશ કર્યો. ૧૮૧૮. (ભાગ ૩). તે ૧૮૨૩ માં વિજાયત ગયો. તે વિજયી રાજ કરી, બહાદુર યોદ્ધો, રાજનીતિ નિપુણ, ને ઉમરાવ સ્વભાવનો હતો.

(૯) લૉર્ડ આમ્હસ્ટ. ૧૮૨૩-૨૮. હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો કે તુરત તેને ખલ્લી લોક સાથે લડાઈ કરવી પડી. ૧૮૨૩ માં ખલ્લ દેશના રાજાએ ઈંગ્રેજના મિત્ર કાચારના રાજાપર ચઢાઈ કરવાથી તથા તેની ખિલ વર્તણૂંકથી કંટાળી લડાઈ કરી. સરઆશિયાહુકેમ્પમેન્તે તેમના મોટા મોટા સરદારોને ઘણી લડાઈઓમાં હરાવ્યા. છેવટે પાંચાન આગળ તેઓ પૂરા હાર્યા ૧૮૨૪. ઈંગ્રેજ લશ્કરે રાજધાની અમરાપુર તરફ ગયું ને રાજાએ પાંડાઓ આગળ કરાર કર્યો. તેમાં ઈંગ્રેજને આરકાન વિગેરે ક્ષણદ્રુપ પ્રાંત મળ્યા, એક કોડ રૂપિયાની માળ્યા ને આસામ, કાચાર કે જેન્ડીયા ઉપર ફરીને દાવો ન કરવા કબજાવું. ૧૮૨૬ સેનાધિપતિ લૉર્ડ કામ્પરબીયરે બ-

રતપુરનો કિલ્લો સર કર્યો. ૧૮૨૭ માં દિલ્હીના પેનશનખાતાર
ખાદશાહને જણાવ્યું કે હવેથી તને હિંદુસ્તાનનો સર્વોપરી
સત્તાધીશ ગણવામાં નહિ આવે, પણ ઇંગ્રેજો ગણાશે.

(૧૦) લૉર્ડ વિલ્કિન્સ બેન્ટીન્ક (૧૮૨૮-૩૫) - સુધારો-
૧૮૨૮ માં બેન્ટીન્કના આવવાથી ઘણા સુધારા થયા. રાજ
ખર્ચ ગણું કમી કર્યું. લશ્કરને લડતી વખતે જમાણું બચ્ચું
મળતું તે કાઢી નાંખ્યું. દીવાની ને ફાજદારી ને મુલકીખાતાં
સુધાર્યાં, ને દેશીઓને છૂટથી બારે જગામાં દાખલ કર્યા.
૧૮૨૯ માં કાયદો કરી સતીનો ઘાતકી રિવાજ બંધ પડ્યો.
મેજરસ્લીમને આખા દેશમાંથી ઠગ લોકોનો નાશ કર્યો. એ ઠગ
લોકો દ્વારેને પહાને લોકોને લુટતાને સંખ્યાબંધ નિરપરાધી મુ-
સાફરોને મારી નાંખતા. મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં તેમનો વિશેષ
ત્રાસ હતો.

મૈસૂરના રાજ્યનો તેણે સારો ખંદોખસ્ત કર્યો (ભાગ ૬ ઠો).
૧૮૩૩ માં કર્ગના રાજાને ફરતા અને જુલમ માટે પદબ્રજ
કરી કેદી તરીકે બનારસમાં રાખ્યો ને રાજ્ય ખાલસા કર્યું.
લૉર્ડ બેન્ટીન્કે ઇંગ્રેજ કેળવણી માટે શાળાઓ સ્થાપીને વિ-
દ્યાને ધણું ઉત્તેજન આપ્યું. રાજા રામમોહનરાય નામનો
પ્રખ્યાત બંગાળીવીર આ વખત થયો. તે દિલ્હીના પાદશાહનો
એલમ્બી થઈ ઇંગ્લાંડ ગયો; ત્યાં તેણે પાદશાહ તરફથી લૉર્ડ
આમહર્સ્ટના ઝાહિરનામાથી થએલા અપમાન માટે ફરિયાદ
કરી, ને પેનશન વધારી આપવા વિનંતિ કરી. તેણે ધર્મ
સંબંધી સુધારાનો પાયો નાંખ્યો, તે મહા વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો.

ઈંગ્લાંડના ખ્રિસ્તી શહેરમાં ૧૮૩૩ માં સ્થર્ગે ગયો. તેનાં પુ-
ણ્યસ્થિતિ ત્યાં દાર્યા છે. તે સંસ્કૃત, ફારસી, અરબી,
ઈંગ્રેજી ને ગ્રીક વિગેરે ભાષામાં વિદ્વાન હતો.

(૧૧) લૉર્ડ આર્ચબીશપ. (૧૮૩૫-૪૨). તે ૧૮૩૬માં આબ્દો
તે પહેલાં સરમેટકોફના ચાર્જમાં છાપખાનાં સ્વતંત્ર કર્યા.
આ વખતે અફઘાન લડાઈ શરૂ થઈ ૧૮૩૬. કાબુલના
રાજા શાહશુજા સાથે ૧૮૦૬માં લૉર્ડ મિન્ટોએ મિત્રાચારી
કરી હતી તેને દોસ્તમહમદ હિંદુસ્તાન કાઢી મૂક્યો, તે અંગ્રે-
જનું પેન્સન લઈ અહીં રહ્યો. પછી દોસ્તમહમદે અંગ્રેજોની
મિત્રાચારીનો અનાદર કર્યો, તેથી સર હેનકીનને મેકનાટનને
લશ્કરે આપી શાહશુજાને રાજપર બેસાડવા મોકલ્યા. દોસ્ત-
મહમદ નાસી ગયો ને શાહશુજાને ૧૮૩૬ ગાદી મળી. બીજા
વર્ષે દોસ્તમહમદ શરણે ગયો. ૧૮૪૧ દોસ્તમહમદના છોકરા
અકબરખાંએ કાબુલના અંગ્રેજ લશ્કરપર છાપો માર્યો,
હરાબું, ને પાછા ફરતાં દગાથો સર્વને મારી નાંખ્યા. સર-
મેકનાટનને અકબરખાંને જાતે ગોળીથી ઠાર કર્યો. ૧૮૪૨માં
આર્ચબીશપ હિંદુસ્તાનની ઉપજ સુધારીને, પણ અફઘાન લ-
ડાઈનું શરમ ને સંકટકારક પરિણામ લાગીને વિલાયત ગયો.

(૧૨) લૉર્ડ એલનબરો. (૧૮૪૨-૪૪) દોસ્તમહમદને અહા-
નાર અફઘાનોએ શાહશુજાને મારી નાંખ્યો. લૉર્ડ આર્ચબીશપ
તેમને સળ કરવા બે લશ્કર મોકલ્યાં હતાં જનરલ પોલોક
જલાલાબાદમાં સેલના બહાદુર લડવૈયાની વહારે જઈ મર્યો.
આ મુઠીબરે યોદ્ધાઓએ અકબરખાં સામે મૃત્યુ ટકવા

કર્ચો હતો. બિજા લશ્કરે કુંદહાર સર કર્યું. તેમણે ગીજની અને કાબુલનો નાશ કર્યો, દેશના તમામ કિલ્લા જીત્યા અને તેઓ અંગ્રેજોની ધાક બેસારી શાન્તિથી પાછા આવ્યા. પછી દોસ્તમહમદ અને બિજા અફઘાન કેદીઓને છોડી મૂક્યા. લૉર્ડએલ્બનરોએ સિંધના અમીરોને શિક્ષા કરવા સરઆલ્દીને નેપીયરને મોકલ્યો, કેમકે તેમણે અફઘાન લડાઈમાં શત્રુતાનાં ચિહ્ન જણાવ્યાં હતાં સિંધી લશ્કરે મેજર ઓટ્ટામના બંગાલાપર હુમલો કર્યો, પણ નેપીયરે અમીરોને મિયાની અને હૈદરાબાદ આગળ સખત હરાવ્યા. સિંધ ખાલસા કર્યું, અને અમીરોને કેદ કરી બનારસ મોકલ્યા. આ શિક્ષા અન્યાય ભરેલી ને સખત હતી. ૧૮૪૩ આ સમયે સિંધિયા ધણો નાનો હોવાથી મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં ગડગડ થઈ ને લડાઈનાં ચિહ્ન જણાયાં, તેથી એલ્બનરોએ ગ્વાલીયર બે લશ્કરે મોકલ્યાં. ગ્વાલીયરની ફોજ મહારાજપુરને પનીયાર આગળ હારી. ૧૮૪૩. એ પછી સિંધિયા અંગ્રેજોનો વિશ્વાસુ મિત્ર થયો.

(૧૩) લૉર્ડહાઉડિંગ. (૧૮૪૪-૧૮૪૭) પંજાબના શિખ લોકે ૧૮૪૫માં અંગ્રેજ મુલકપર ચઢાઈ કરી. તેથી હાઉડિંગ પંડે લશ્કરે લઈ પંજાબ ગયો. (ભાગ ૬ ઠો.) તેણે હિંદુસ્તાનમાં રહેલા ઠગનો ને સતીની રીતનો નાશ કર્યો. તેણે ખોરાકની ચિજો ઉપરથી હાંસલ કાઢી નાંખી વેપારને ધણું ઉત્તેજન આપ્યું.

(૧૪) લૉર્ડડેલોઝી. (૧૮૪૭-૫૧) તરતજ ફરીને પંજાબ

ખમાં લડાઈ ઉઠી. (ભાગ ૬ ઠો.) છેવટ પંજાબ અંગ્રેજી રાજસાથે જોડી દીધું. ૧૮૫૨ માં બીજીવાર બ્રહ્મસિંહ સાથે આવના રાજાની હઠીલાઈથી લડાઈ ઉઠી, તેમાં પેશ્વા પ્રાંત જીતાયો. ૧૮૫૩માં નાગપુરનો રાજા વગર વારસે મરી જવાથી તે રાજા અંગ્રેજી રાજમાં જોડી દીધું. ૧૮૫૬માં અયોધ્યામાં ધણું અંગ્રેજોને જીતમ ચાલવાથી તે રાજા પણ લઈ લીધું ને બ્રજ થયેલા નવાબને પેનશન આપી કલકત્તામાં રાખ્યો છે. ઉલ્હાઝી ૧૮૫૬માં વિલાયત ગયો. તે હિંદુસ્તાનના મોટા ગવર્નર જનરલોમાં ગણાયો. તેનું રાજ આગાદ હતું. તેના વખતમાં રેલવે શરૂ થઈ, તાર ઝડપથી નંખાયો, ઝાહિર મકાનો, સડકો ને નહેરો ખંધાયાં. ગુલ્દેગારને રોખાવવાનું બંધ કર્યું, કલકત્તામાં કોલેજ ૧૮૫૫, અને યુનીવર્સિટીઓ સ્થાપી.

લાર્ડ કેનીંગ (૧૮૫૬-૬૨). કેનીંગનું રાજ સિપાઈઓના બળવાથી મુખ્ય કરીને પ્રસિદ્ધ થયું છે. ૧૮૫૭ માં સિપાઈઓને કેટલાક બદમાશોએ એમ સમજાવ્યું કે નવી ટોટીઓ ઉપર હિંદુને મુસલમાન બંનેને વટલાવવા ગાય તથા ડુક્કરની ચરબી લગાવી છે, તેથી તેમણે તે વાપરવાની ના કહી, પણ કેટલાક જાકી અમલદારોના જીતમથી તેઓએ ખંડ ઉઠાવ્યું. મિરટ, દિલ્હી, કાનપૂર વિગેરેઠેકાણે યૂરોપીયનોને નિરદયતાથી કાપી નાંખ્યા. દિલ્હી ઉપર ઇંગ્રેજ લશ્કરે છાપો મારી લીધું, પણ તેમાં તેમનો સેનાપતિ પડ્યો. હેવલોક અને ઓટામે એકવાર લખનૌને છોડાવ્યું ને બીજીવાર કેમ્પબેલ છોડાવ્યું. આખરે અયોધ્યા વિગેરેમાં અને મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં

સરપુરોઝે બળવા બેસારી દીધો. આ બળવામાં સિંધીયા, જી. પુર, અને પતિઆગાના રાજાઓએ તથા બિજા રાજાઓએ ઘણી સહાય કરી. ઘાંડુપંથ (નાનાસહિય) વિગેરે મુખ્ય બળવાખોર હતા. ઘણાખરા બળવાખોરોને ગોળી ને ફાંસીથી મારી નાંખ્યા. બળવામાં સામેલગીરી જણાયાથી દિલ્હોના મુગલને કાળેપાણી મોકલ્યો. સરલારેન્સની આલાકીથી પંજાબ જેવો દેશ શાન્ત રહ્યો. નેપાળે સહાય કરી. ૧૮૫૬ માં પાછી બધે શાન્તી વ્યાપી ગઈ. ૧૮૫૮ માં કંપની પાસેથી રાજ લઈ લીધું, ને ઇંગ્લાંડ સાથે જોડી દીધું. ઇંગ્લાંડમાં હિંદુસ્તાનના રાજ માટે નવો પ્રધાન નિમ્નો, ને રાજાનો પ્રતિનિધિ (વાઈસ્રોય) કલકત્તામાં રાજ કરવા લાગ્યો. લોર્ડકેનીંગ પહેલો વાઈસ્રોય થયો.

भाग द्वे.

शिष्य (शिष्य).

બાબરના વખતમાં નાનકે શિષ્ય નામની એક ધર્મ સંબંધી ટોળી સ્થાપી. નાનકે મુસલમાનને હિંદુ ધર્મ જોડી દીધા ને એકધર્મીમત ફેલાવ્યો. ધીમે ધીમે તેના શિષ્ય (શીષ્ય) વધ્યા. ધર્મોધ મુસલમાનોએ કોથે બરાઈ તેમના ગુરૂને ૧૬૦૬ માં મારી નાંખ્યો. ૧૬૭૫ માં ગુરૂ ગોવિંદ થયો, તેણે તેમની લશ્કરી ટોળી બનાવી. તેને તથા તેના કુટુંબીઓને મુસલમાનોએ કાપી નાંખ્યા. હવે બંદા નામના ગુરૂના તાબામાં શીષ્યોએ ઘણું ધાતકીપણું ચલાવવા માંડ્યું. પણ ફર-

કશીરે બંદા વિગેરેને પકડી કતલ કર્યા. ને શીખોના લગભગ નાશ થઈ ગયો. પણ તરતજ તેઓ પંજાબમાં બળવત્તર થઈ પડ્યા. તેમનો મહા સરદાર રણજીતસિંગ ૧૭૮૦ માં જન્મ્યો. તેને માત્ર અઢાર વર્ષની વયે ૧૭૯૮ માં, જેમાનશાહે પંજાબનો ગવર્નર નિમ્મ્યો. તેણે રાજનો વધારો કર્યો, તથા લશ્કરે સુધાર્યું. ૧૮૦૬ પટીઆલાને ઝીંદના રાજપર અઢાઈ કરી, પણ લૉર્ડમિન્ટોએ સર મેટકૉફને મોકલી સંધી કરી તેમાં તેણે પટીઆલા તથા ઝીંદપર અઢાઈ ન કરવાનું તથા મિત્ર થવાનું કબ્જુલ્યું. તે ૧૮૩૬ માં મરી ગયો.

લૉર્ડ હાર્ડિજ ના વખતમાં પહેલી શિખ લડાઈ થઈ. ૧૮૪૫. પંજાબમાં ખુતરેજીને રાજ ફરફાર થયા પછી રણ. તસિંગની વિધવા આંદકુંવરનો છોકરો ફુલીપસિંગ ગાદીએ બેઠો. શિખ સરદારોએ પોતાની એક રાજ સભા સ્થાપી અને રાજને “ખાલસા” (સ્વચ્છ) કહેવા લાગ્યા. લડાઈ સદા આતુર શિખ લશ્કરે ૧૮૪૫ માં ઇંગ્રેજ રાજપર અઢાઈ કરી. પણ સરયુગે તેમને મુડકી અને ફીરોઝશહર આગળ સખત હરાવ્યા. ૧૮૪૬ માં સરહેલી સ્મીથે તેમને અલીવાલ આગળ હરાવ્યા. સરયુગે સ્મીથે સેપ્રાડિન આગળ શિખ ને હુમલો કરી હરાવ્યા. તોપોનો સખત માર ચાલ્યો તેજસિંગ નાઠો, પણ શ્યામસિંગ વિગેરે ઘણા સરદારો બહાદુરીથી લડતાં કામ આપ્યા. શિખ લશ્કર સતલજપાર નાહું ફુલીપસિંગ શરણે આવ્યા, ને ઇંગ્રેજ લોકે લાહોરનો કિલ્લો કબજે કર્યો. લડાઈના અર્થ પેટે કાશ્મીર ગુલામસિંગને એક

કોડ માટે વચ્ચું. ૧૮૪૬. સંધિ થઈ તેના કરાર (૧) સત-
લજ ને બીઆસ વચ્ચેનો જલંધર દોઆમ ઇંગ્રેજ ને આપવો
(૨) લાહોરમાં રેસીડંટ રાખવો, ને દુલિપસિંગ મોટો થાય
ત્યાં સુધી તેને પૂછીને ચાલવું. (૩) લડાઈનું ખર્ચ આપવું.
(૪) લાહોરમાં ઇંગ્રેજ લશ્કર રાખી ખર્ચ આપવું.

બીજી શિખલડાઈ લાડે રહેઠાણીના વખતમાં થઈ. ૧૮૪૮
માં મુળરાજે મુલતાનમાં બંડ કર્યું, તેને ઇંગ્રેજ અધિકારીના
ખુન કરાવ્યાં. આ બંડ આખા પંજાબમાં ફેલાયું. લાડેગઢે
મુલતાનપર છાપો માર્યો, પણ ચિલ્લિઅનવાળાની મોટી લડા-
ઈમાં જય મળ્યો નહિ તેથી ઇંગ્લંડને હિંદુસ્તાનમાં બારે ગડ
બંડ થઈ ૧૮૪૯. પણ તરતજ ગુજરાતની મોટી લડાઈમાં
શિખ અને અફઘાન લોકોનો ધાણ વળી ગયો. ગુજરાત
ચિનાબ ને જલમ નદી વચ્ચે નાનું શહેર છે. શરસિંહ વિગેરે
મુખ્ય સરદાર શરણ થયા, એક મોટો દરવાર બરીને ફુલવ-
સિંગે પંજાબના રાજાના રાજાનામાપર સહી કરી ઇંગ્રેજને
આપ્યું, ને પોતે ઇંગ્લંડમાં જમીંદાર તરીકે જઈ રહ્યો. હાલ
તે ત્યાં કીશ્વીયત થયોછે ઇંગ્રેજ સ્ત્રી પરણ્યો છે. તેને બારે
પેશન મળેછે. પંજાબ ઇંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી દીધું ને સર
હેલી તથા સરજહોન લોરેન્સ (વાઇસરોય) ને કમીશનર નિ-
મ્યા. ૧૮૪૯. શિખલોકનાં હથીયાર લીધાં.

મૈસૂર.

હૈદરઅલી. ૧૭૦૨-૧૭૮૨. હૈદરના રાજમાં મૈસૂરનું રાજ

ધણું બળવાન થઈ પડ્યું. તે ઠેસૂરના હિંદુ રાજના લકશ્કર
 નો નાનો ઉપરી હતો. ૧૭૬૧ માં રાજ તથા દિવાનને કાઢી
 મૂકી પોતે સુલતાન થયો. ૧૭૬૫ માં માધવરાવ પેશ્વાએ તેને
 હરાવી જીતેલી મુલક પડાવી લીધો, તથા ૩૨ લાખ રૂપિયા
 લીધા. ૧૭૬૬ મલબાર, ને કાલીકટ (દગાચી) લીધાં. પહે-
 લી ઠેસૂરની લડાઈ. (૧૭૬૭-૬) તેની સત્તા અટકાવવા
 ઇંગ્રેજ, નિઝામ ને પેશ્વાએ સંપ કર્યો. હૈદરે મરાઠા તથા નિ-
 ઝામને લાંચ આપી ફેડ્યા. નિઝામ તેને સહાય કરી. કર્ન-
 લસ્મીયે હૈદરને નિઝામ બંનેને ચંગામને ત્રીનોમાલી આગળ
 હરાવ્યા. ૧૭૬૭. અવારનવાર ફેરફાર પછી હૈદર એકદમ
 મદ્રાસ આવ્યો, ને ઇંગ્રેજોને સલાહ કરવાની ફરજ પાડી.
 જીતેલી જગાઓ અરસ્પરસ પાછી આપી. આ પ્રમાણે
 શરમ ભરેલી રીતે લડાઈનો અંત આવ્યો. ૧૭૬૯. તેજ
 વર્ષમાં માધવરાવ પેશ્વાએ ફરી હૈદરપર ચઢાઈ કરી. હૈદરે
 ધણી લડાઈઓમાં હારવાથી પોતાના રાજનો સંઘર્ષ ઉત્તર
 ભાગ તથા ભારે ખંડણો આપી સંધી કરી. ૧૭૭૮ સુધીમાં
 પુનાની ગડખડથી તેણે પોતાનો બધો મુલક પાછો મેળવ્યો.
 ઠેસૂરની બીજી લડાઈ, (૧૭૮૦-૮૪) હૈદર નિઝામ અને
 મરાઠાએ ઇંગ્રેજને કાઢી મૂકવા સંપ કર્યો. ૧૭૮૦ માં કણ્ઠા-
 ટકપર ચઢાઈ કરી ધણા કિલ્લા લીધા. ઇંગ્રેજ લશ્કરના સ-
 રદાર બેલીને હરાવી કેદ કર્યો. ઇંગ્રેજ સેનાધિપતિ મલો
 શરમ ભરેલી રીતે મદ્રાસ નાશી ગયો. તરત બંગાળે ખબર
 ગઈ. ને હેસ્ટીંગ્સે સરઆપર કૂટને મોકલ્યો. કૂટે તેને વારા-

ફરતી પોર્ટોનોવા, પોલીસોર અને સોલિંગર આગળ હરાવ્યો.
૧૭૮૧. કુટુંબ મંદગીથી ૧૭૮૨ માં રાજનામું આપ્યું, ને હૈદર
પણ તેજ વર્ષે મરી ગયો.

ટીપુ સુલતાન. ૧૭૮૨-૯૯. હૈદર પછી તેનો પુત્ર ટીપુ
ગાદીએ આવ્યો. તે કર, ઘાતકી અને તેના બાપ જેવા
યોદ્ધો હતો. તેને ઇંગ્રેજો ઉપર ઘણો જ બિચાર હતો. મહેસૂરની
લડાઈ ચાલું કરી. કર્નેલ ક્લાર્ટન શ્રીરંગપટ્ટણ તરફ ધરતો
હતો પણ તરત એક બિચારની જીતેલી જગ્યાએ પાછી
આપી સંધી કરી. ૧૮૮૪ આ રીતે બિજી લડાઈનો પણ
શરમ ભર્યો અન્ત આવ્યો. પછી ટીપુએ ૧૭૮૪ થી ૯૦ સુધી
ઘણી જીતો મેળવી. તેણે કનાડા, કર્ગે ને મલબાર જીત્યાં.
હિંદુનાં દેવળ ને મૂર્તીઓનો નાશ કર્યો, ને જુલમથી તેમને
મુસલમાન કર્યાં. ૧૭૯૦ માં ત્રાવણકોરપર ચઢાઈ કરી.
મહેસૂરની ત્રીજી લડાઈ. ૧૭૯૦-૯૨. ત્રાવણકોરનો રાજા ઇ.
એન્જનો મિત્ર હતો. લૉર્ડ કાર્નવૉલીસે તેનું રક્ષણ કરવા નિશ્ચય
કર્યો. તેણે નાના ફડનવીસ અને નિઝામને જીતેલો મુલક હોંદો
લેવાની લાલચે મેળવી લીધા. ૧૭૯૦ કાર્નવૉલીસ પંડે લડવા
આવ્યો. ૧૭૯૧ માં તેણે બેંગલોર લઈ ટીપુને અરીકેશ આ-
ગળ હરાવ્યો. સામન ખુશ્ચાથી તે મદ્રાસ ગયો. પણ ટીપુના
ઘણા કિલ્લા જીત્યા. ૧૭૯૨ માં રંગપટ્ટણને ઘેરો ઘાલ્યો. ટી-
પુએ સંધી કરી, અડધું રાજ્ય ને ત્રણ કોડ ઇંગ્રેજને આપ્યા.
ત્રીશજાખ મરાઠાને આપ્યા, ને બે છોકરાને સાનમાં મોકલ્યા.

દેવા. નિઝામને મરાઠા આ વખત પણ દગો રચ્યા તોપણ
 કાર્નવાલીસે કરાર પ્રમાણે જીતેલી મુલક વહેંચી લીધો. ઇંગ્લેન્ડને
 બારમાહાલ, દીન્દીગાજને મલબાર મળ્યાં. કર્ગ તેના
 રાજને પાધું સોંપ્યું. મહેસૂરની ત્રીજી લડાઈનો કાર્ગી બરેલી
 અન્ત આવ્યો. ૧૭૬૨. મહેસૂરની ચોથી લડાઈ. ૧૭૬૮-૬૯.
 લૉર્ડવેલ્લી ૧૭૬૮ માં આવ્યા ત્યારે ઇંગ્લેન્ડ સામે ટીપુ, નિઝા-
 મ સંધીયા અને ઝેમાનશાહે સંપ કર્યો હતો. પહેલા ત્રણને
 ફ્રેન્ચોએ ખૂબ ઉશ્કેર્યો હતા. લૉર્ડવેલ્લીએ નિઝામ સાથે
 “સમસીડરી” સંધી કરી, તેનું મોટું લશ્કર કર્નલ વેલ્લીને
 સોંપ્યું. જનરલ મ્યુઆર્ટઅને હેરિસે મહેસૂર પર ચઢાઈ કરી. સીડા
 સર આગળ ટીપુને મ્યુઆર્ટ અને માલ્વેલી આગળ હેરિસે હરા-
 વ્યો (૧૭૬૬). ચીરંગપટ્ટણને ઘેરો ઘાલો લંધું. ટીપુનું મડકુ
 પાંલખીમાંથી જડ્યું તેને લાલખાગમાં દાટ્યું. વેલ્લીએ
 થોડો મુઝક નિઝામને આપ્યો ને ઇંગ્લેન્ડે માટે કનારા, કોઈ-
 મ્પટૂરને વાઈનાદ લીધાં. જુના હિંદુરાજતા એક બાળકને
 ગાદીએ બેસારી વેલ્લીને રાજકરવા નિમ્મ્યો. આ જીતથી
 ખ્રિષ્ટ સત્તા સર્વોપરી થઈ. ૧૮૩૨ માં લૉર્ડ બેન્ટીકે અંગે-
 રથી કંટાળી ઇંગ્લેન્ડ કારબાર કર્યો. ત્યાંનો રાજા મરી ગયો, ને
 તેના વારસને હમણાં રાજ સોંપ્યું. હાલનો જવાન રાજા ધ-
 જો અંગ્રજ, લોકપ્રિય, વિદ્વાન ને સુધારાને ચહાનારો છે. તેણે
 મહેસૂરમાં નાનાપાયાપર માર્શિઅન્ટ સ્થાપી છે.

ભાગ ૭.

વાઈસ્રાય. ૧૮૫૮-૧૮૮૩

(૧) લૉર્ડકેનીંગ. ૧૮૫૮-૬૨. પાર્લામેન્ટના ઝાહેરનામા પ્રમાણે લૉર્ડકેનીંગ પહેલો વાઈસ્રાય થયો. તેના વખત પહેલાં ૧૮૫૬ માં ઈરાન અને ચીન સાથે લડાઈ થઈ. (૧) ઈરાની લોકને હેરાત લેતાં ઇંગ્રેજોએ અટકાવવાથી તેઓ ગુસ્સે થયા હતા, સરજેમ્સ ઓર્ડૂએ ઈરાની લશ્કરને હરાવી ઘણી જગાઓ લીધી તેથી શાહ પારીસમાં સલાહ કરી ૧૮૫૭. (૨) ચીના લોકોએ ઇંગ્રેજનું અપમાન કરવાથી લૉર્ડ એલજીને ચઢાઈ કરી, અપમાન કરનારને પકડી ક-લકેતે આણ્યો. ચીનના બાદશાહે સલાહ કરી યુરોપની મુખ્ય પ્રજાને વેપારની છૂટી આપી.

(૨) લૉર્ડ એલજીન ૧૮૬૨-૪. બજવાના વખતમાં વિ-લાયતથી ચીનની લડાઈ માટે આવેલ લશ્કરની તેણે વખતસર મદદ આપી હતી.

(૩) લૉર્ડ લારેન્સ ૧૮૬૪-૬૬. આ બજો ને લોકપ્રિય વાઈસ્રાય પંજાબનો કમીશનર હતો. ત્યાં પણ ઘણી લોકપ્રિયતા મેળવી હતી. બજવાના વખતમાં તેનાજ ડહાપણથી પંજાબ શાન્ત રહ્યું અને ઇંગ્રેજોને શીખની મદદ મળી.

(૪) લૉર્ડ મેયો. ૧૮૬૯-૭૨-મેયોના ઉદ્દેશ હિંદુસ્તાનને લાભકારી હતા ને તે ધીમે ધીમે અમલમાં આવત, પણ

એન્ડમાન્ડતા બેટમાં કેદીઓનાં દુઃખ નિવારણ કરવા ગયેલા આ દયાળુ પુરુષને કોઈ અફધાન કેદીએ છરીથી જખમ કરી મારી નાંખ્યો, તેથી બરતખંડમાં ને ઇંગ્લેન્ડમાં ઘણીજ દીલગીરી ફેલાઈ. તેના વખતમાં શાહજાદો આલ્ફ્રેડ બરતખંડમાં આવ્યો, તથા કાબુલના અમીર શેરઅલીની વાધ-સૈયે મુલાકાત લીધી.

લૉર્ડ નૉર્થબ્રુક. ૧૮૭૨-૭૬. તેના વખતમાં વડોદરાના ગાયકવાડ મહારાજાવને ત્યાંના રેસીડેન્ટને ઝેર દેવાનો આરોપ મૂકી પદભ્રષ્ટ કર્યો, પણ આરોપ સાબીત ન થયો, ને રાજ્ય કરતાં ન આવડવાથી મદ્રાસમાં કેદ રાખી એક દત્તક શિયાળુરાવને ગાદીએ બેસાડ્યો. ૧૮૭૪. ૧૮૭૫ માં પાટવી કુંવર પ્રીન્સ આફ બેલ્સ હિંદુસ્તાન જોવા આવ્યો.

લૉર્ડલીટન. ૧૮૭૬-૮૦. મહારાણી વિક્ટોરીયાએ ૧૮૭૭માં કૈસરેહિંદ. નું પદ ધારણ કર્યું. દિલ્હીમાં બારતવર્ષના બધા ભૂપતિ એકઠા થયા. તે વર્ષે દક્ષિણમાં દુકાળ પડ્યો. દુકાળનું ખર્ચ કરવા લૈસેન્સટેક્સ નાંખ્યો, મિઠાની જકાત વધારી દીધી, વિજાયતવાળાનાં કાપડની જકાત કાઢી નાંખી, પુસ્તકો, વર્તમાન પત્રો ને ચોપાનીયાં ખુશી પડે ત્યારે સરકાર ખંધ કરે તથા દેશીઓ હથીયાર ન રાખે એવા કાયદા કર્યા ૧૮૭૮. અધૂરામાં પૂર અફધાનીસ્તાન જોડે લડાઈ ઉઠાવી. અમીરને રશીયનોએ ઉશ્કેર્યો છે એવી સંકાપી, તથા રશીયન એલગ્સને કાબુલમાં રહેવા દેતાં અંગ્રેજ એલગ્સને

સરહદપરજ અટકાવવાથી લડાઈ થઈ. ઇંગ્લેન્ડે કંદહાર રહેલાઈથી લીધું ને જલાલાબાદ જીત્યું, તેથી અમીર પોતાના છોકરા યાકુબખાનને ગાદી સોંપી મધ્ય એશિયામાં નાઠો. પણ ત્યાં મરી ગયો. યાકુબે સલાહ કરી ઇંગ્લેન્ડ એલમીને પોતાના દરબારમાં રાખ્યો. ૧૮૭૯. ત્રણ મહિનામાં અફઘાનોએ ખંડ કરી એલમીને તથા તેનાં માણસોને મારી નાંખ્યાં. ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરે ફરી ચઢાઈ કરી, અમીર શરણ થયો, ને કાબુલ પડ્યું. એલમીખાતાના ખુનીઓને ફાંસી દીધી. અમીરને તથા તેના કેટલાક સરદારોને કેદ કરી બરતખંડમાં લાવ્યા. અફઘાનોએ ફરી ખંડ ઉઠાવ્યું પણ તેમને શરપૂરની લડાઈમાં સખત માર માર્યો, ગીજનીનો કીલ્લો પડ્યો ને આખા દેશમાં ઇંગ્લેન્ડે ફરી વળ્યા. યાકુબનો બાઈ અબુબખાન હેરાતનો સુબો હતો તેણે કંધારપર ચઢાઈ કરી, મૈવંદ આગળ ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરે માર ખાધો, ને કંધારને ઘેરો ઘાલ્યો. કંધાર છોડવવા જનરલ રોબર્ટ કાબુલથી ચઢ્યો, ને અફઘાનોનો કંધાર આગળ ઘાણ કાઢી નાંખ્યો. અબ્દુલ રહેમાન નામના સરદારને કેટલીક સરતોથી રાજ સોંપી ઇંગ્લેન્ડ લશ્કર કાબુલમાંથી પાછું આવ્યું. આ વખતે કંધાર સુધી રેલવે બાંધવાનું શરૂ થયું. ૧૮૮૧.

લૉડરૌપન. ૧૮૮૦. બરતખંડની પ્રજાને હાલ અતિ પ્રિય થઈ પડેલા આ ખરા ઉમરાવે આવ્યા પછી ગયા રાજના ઘોટાળા તોડી નાંખ્યા. પૈસાની લૂટ, હિસાબનાં ભાષાણાં, ને વર્તમાનપત્રપરના ઘાતકી કાયદાને તેણે ધિકારી કાઢ્યાં. સ-

રેકારીખાતામાં દેશી આગ્ને વાપરવા, ને દેશીઆને વિધાસની જગામાં દાખલ કરવા માંડ્યા. કેળવણીની રીત તપાસવા કમીશન નિમ્ણું, ને શહેરોની મ્યુનીસીપાલિટીનો કારભાર શહે-રીઆનેજ સોંપવા ઠરાવ કર્યો. સરકારના વિધાસુ દેશી અ-ધિકારીઓ પુરપિયન ગુલ્હેગારને શિક્ષા કરી શકે તેવા કાયદો કરવા વિચાર ચાલેછે, તેને “ઈલ્યુમિનિસ” કહેછે. આ નિ-અપક્ષપાતિ ઉમરાવથી હથીયાર સંબંધી ધારો તથા બિજા ધ-ણા નુકશાન કરતા ધારાઓ ૨૬ થવાની ને ભારતવર્ષનું બહુ થાય તેવા ધારા બંધાવવાની સર્વ પ્રજા ઉત્કંઠા રાખેછે. આ-જ સુધી થયેલા રાજ પ્રતિનિધીઓમાં સર્વથી પહેલો નંબર હજી સુધી લૉર્ડ રોપન ને આપીએ છીએ. ૧૮૮૩

પૂર્વણી ભાગ.

ખ્રિ. સન પહેલાં ૫૬ વર્ષ ઉપર માળવામાં મહાન વિક્રમ રાજ થયો. તે ધણો અગુર. ઉદ્યોગી ને પરદુઃખ બંજન હતો. તેના પરીપકાર વિશે આજ પણ અબદત વાર્તાઓ લોકોમાં ચાલેછે, અને ખ્રિ. પૂ. ૫૬ માં વર્ષથી ઉત્તર ભારત વર્ષમાં એટલે નર્મદા નદીથી ઉત્તરના પ્રદેશમાં તેનો સંવત ચાલે છે.

ખ. સ. ૭૭ માં દક્ષિણમાં મહારાષ્ટ્રમાં શાહીવાહન રાજ થયો. તેનો શક નર્મદા નદીથી દક્ષિણના પ્રદેશમાં એટલે આખા દક્ષિણ ભારતવર્ષમાં ચાલવા લાગ્યો. દંત કથા ચાલે છે કે તે કુંભારનો છોકરો હતો ને માટીનાં પૂતળાંના બસ્ક-

રથી લડવા જઈ વિક્રમને તેણે જીત્યો હતો, પણ તે અ-
સંભવિત છે, કેમ કે વિક્રમ તો ઘણાં વર્ષ પહેલો થઈ ગયો.

લૉર્ડ વિલિયમ્સટીકે ના સમયમાં ૧૮૩૦ માં કલકત્તામાં
ખ્રિસ્તીમાજ સ્થાપ્યો, તેણે હિંદુ ધર્મનો સુધરેલા રૂપમાં ભા-
રતવર્ષમાં પ્રસાર કર્યો. તેના સ્થાપક પ્રખ્યાત રાજા શ્રી
રામમોહનરાય હતા. તે ૧૮૩૧ માં વિલાયત ગયા અને
૧૮૩૩ ના સપ્ટેમ્બરની ૯ મીએ ખ્રિસ્તીમાં તેમનો કાળ
થયા પછી મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકોરે ખ્રિસ્તીમાજનો પાયો દઢ
કર્યો. બાબુ કૃષ્ણચંદ્રસેનના ૧૮૬૬ માં ભારતવર્ષમાં ખ્રિસ્તી-
માજ સ્થાપવા પછી ખ્રિસ્તી ધર્મ ઘણો સુધરોને પ્રસરી ગયો
છે. આખા ભારત વર્ષમાં પશ્ચિમની ભાષાઓ ભણેલા
અને સ્વતંત્રતાથી સત્યાસત્યનો વિચાર કરનારાઓમાં ઘણો
ભાગે એ ધર્મ હાલ ચાલે છે.

૧૮૩૨ માં સ્વદેશ શુભ કર્તી પ્રખ્યાત કરસનદાસ મૂળ-
જીનો જન્મ થયો. ભારત વર્ષમાં તે વખતે અતિ પ્રસરેલા
અને અતિ અનીતિ ભરેલા વલ્લભી પંથનાં પોગણ તેણે
વેરવા માંડ્યા, તેથી ૧૮૬૨ માં “મહારાજ લાયબલકેસ” મું-
બઈમાં ચાલ્યો. સત્યતાથી અને દઢતાથી કરસનદાસનો
વિજય થયો, અને અનીતિને સખત ફટકો લાગ્યો, લોકોને
એથી દૃઢ અને ગુરમંદિરોમાં યતાં કૃત્યોનું ભાન આવ્યું, સ્વ-
તંત્ર વિચાર સુઝ્યા, અને ધિમે ધિમે ખરા માર્ગે ચાલવા
લાગ્યા. ૧૮૬૩ માં કરસનદાસ વિલાયત ગયા, અને ૧૮૭૧

ગુજરાતમાં કાઠીયાવાડના બીંબડી ગામમાં મહર્ષિ પામ્યા. તે
 ધણા વિદ્વાન, નીતિવાન, ધૈર્યવાન અને સત્યવાન હતા.
 તેમનાં નીતિવચન તથા ઇંત્રાંડની મુશ્કારી ગૂજરાતી બા-
 ષામાં વખણાય છે. ૧૮૦૬ માં તેમનાજ નેવા વીરપુરુષ
 દુર્ગારામ મહેતાજીનો સુરતમાં જન્મ થયો. તેમણે મોટા મોટા
 બાદુગરોના સામા થઈ સેંકડો વર્ષથી જામી ગયેલા વહેમોને
 તોડ્યા. ૧૮૪૪ માં સુરતમાં માનવધર્મ સભા સ્થાપી. તેમણે
 અમલદારોના કેટલાક જુલમ અટકાવ્યા, ૧૮૭૭ માં
 તેમનું મહર્ષિ થયું. તેમનામાં પણ કરસનદાસ નેવાજ સદ-
 ગુણો ભર્યા હતા, ૧૮૯૧ માં રાવસાહેબ મહીપતરામ રૂપ-
 ગુજરાતમાંથી પહેલ વહેલા વિલાયત ગયા.

ઉપર કહેલી બિનાઓમાં ભારતવર્ષે ધીમે ધીમે આંધળી
 હઠ તણ દીધી, અને તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે ભારત
 વર્ષના જગ પ્રસિદ્ધ યોદ્ધાઓ બધી પૃથ્વીના રણક્ષેત્રોમાં ધૂમવા
 આતુર થયા. રશિયા ટર્કિને યુરોપમાં લડાઈ થઈ તે વખતે
 ઇંગ્રેજ સરકારને રશિયા વચ્ચે ચક્રમક ઝરવાનો સમય આવ્યો.
 ત્યારે ભારતવર્ષના શૂરાઓ યૂરપખંડમાં રશિયનોને મારી ઇંગ્રે-
 જ માન જાળવવા ભૂમધ્ય સમુદ્રના માછલાખેટમાં ગયા. ગયે
 વર્ષ ૧૮૮૨ માં ઇજિપ્તમાં બળવો થયો ને આરાબી પાસ્ટા
 નામના ત્યાંના સેનાધિપતિએ અનુનમાં આવી યુરેપિયનલોકને
 સિકન્દ્રિયામાં કતલ કર્યા. ત્યાંનો ખેદીવ નાકો ને ઇંગ્રેજને શર-
 ણ આવ્યો. ઇજિપ્તમાં અંબરથી ઇંગ્રેજ કાફલાએ સિકન્દ્રિયા-
 ના સુંદર શહેર પર તોપોનો માર ચલાવ્યો, ને બળવાખોરોએ

ભૂટી બાળી નાંખ્યું. સરગર્નેટ વુલ્સી લશ્કરે લઈ દશમાં ગયો. ભારતવર્ષથી પંદર હજાર યોદ્ધા ગયા ને તેલલકપીરના બુદ્ધ- માં બંડખોર હાર્યા ને નાઠા. રાજધાની કેરોમા અરાબી કેદ પકડાવો. આપણા લશ્કરે આ લડાઈમાં ઘણી આગેવાની કરી, અને થોડા યોદ્ધાઓ ઇંગ્લંડ ગયા, ત્યાં કેસરેહિંદ તથા સર્વ પ્રજાએ ધણું માન આપ્યું. અરાબી અને તેના સાથીઓને સિંહલદ્વિપ (લંકા) માં કેદ રાખ્યા ને દશને યાજે પાડી, એદીવને ગાદી બેસાડી ભારતર્ષના યોદ્ધાઓ વિજયી થઈ સ્વદેશ આવ્યા.

પરીક્ષામાં આવતા પ્રશ્ન.

૧૮૭૯.

૧. બાબરે હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ કરી તે અગાઉ કયા કયા પારકા રાજ વાળાઓએ હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈઓ કરી હતી? એ દરેક ચઢાઈનું ઘણું ટુંકમાં વર્ણન આપો. ૧૦

૨. મરેઠાઓના ઉદય તથા તેમની લઢાઈ કરવાની રીત વિશે તમને જે ખબર હોય તે લખો. તથા શીવાજીના જીંદગીનો અહેવાલ આપો. ૧૦

૩. ફુલ્હી તથા ક્ત્તાઈવની જીંદગીના અહેવાલ આપતાં ઈંગ્રેજ તથા ફ્રેન્ચ લોક વચ્ચે હિંદુસ્તાનમાં જે લઢાઈઓ થઈ તે વિશે લખો. ૧૦

૪. મૈસુરમાં મુસલમાનનું રાજ થયું તે અગાઉ કોનું રાજ હતું તથા હાલ કોનું રાજ છે. મુસલમાન રાજ શી

રીતે થયું તથા શી રીતે નાથ પામ્યું તે લખો. ૧૦

૫. વૉરનહેશિંગ્સ તથા લાર્ડ વિલ્કમ બેન્ટિકની કાર-
કીર્દિનું વર્ણન આપો. ૧૦

૬. છેલા પેશાનું જન્મ વૃત્તાંત લખો, તથા પેશાના રા-
જનો શી રીતે અંત આવ્યો તે લખો. ૧૦

૭. હાલ હિંદુસ્તાનને રાજ કારભારને માટે કયા કયા
ભાગોમાં વહેંચેલું છે તથા એ જુદા જુદા ભાગોમાં કેવી
રાજનીતિ છે તે લખો. ૧૫

૧૮૮૦.

(૧) અશોકની કારકીર્દિનું અને તેના વખતમાં રૈયતની
સંસારી અને રાજકીય હાલત કેવી હતી તેનું ટુંકામાં
વર્ણન કરો, અને તેના સંબંધમાં બાહ્ય ધર્મની ચઢતી પડ-
તીનાં કારણ લખો. ૧૦

(૨) બાબરે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો ત્યારે કયા કયા સ્વતંત્ર
રાજ્યો ભરતખંડમાં હતાં? તે રાજ્યો કયા કયા બાદ-
શહોના વખતમાં દિલ્લીની ગાદી સાથે જડાઈ ગયાં? ૧૦

(૩) મોગલ બાદશહોના વખતમાં અને તેમના પહેલાં-
ના મુસલમાન પાદશહોના વખતમાં હિંદુ લોકોની
સ્થિતિ કેવી હતી તેનો મુકાબલો કરો. અકબર અને ઔર-
ંગઝેબની રાજનીતિ સરખાવો અને તેથી રાજ ઉપર શી
અસર થઈ તે લખો. ૧૨

(૪) છેલ્લો બાજીરાવ ગાદીએ બેઠો તે વખત કયા કયા

મરાઠા સરદાર તથા રાજાઓની સત્તા કયે કયે ઠેકાણે સ્થપાઈ ચુકી હતી? ૮

(૫) સન ૧૭૬૧, અને ૧૮૫૭ માં શા માઠા બનાવો બન્યા અને તેથી બરતખંડ ઉપર શી અસર થઈ તે લખો. ૧૨

(૬) પંજાબ, પેશુ, અને સિંધ ક્યારે અને શા બનાવો બનવાથી ઇંગ્લેન્ડ સરકારના કબજામાં આવ્યા? ૧૧

(૭) ક્વાઈલ, પેહેલો બાજુરાવ, અને સરવુલ્લભ ખેડીકની હકીકતો જાણતા હો તે લખો. ૧૨

૧૮૮૧.

(૧) હિંદુસ્તાનપર પરદેશી કયા કયા રાજાઓ પરથી અને કયા સોલમાં વખતે વખતે હુમલા થયાં છે અને દરેક હુમલાનું સંક્ષેપ વર્ણન આપો. (૧૬)

(૨) નીચે લખેલાં શહેરો અને પ્રાંતો ઇંગ્લેન્ડ સરકારને હસ્તગત ક્યારે થયાં, ને શી રીતે થયાં-મુંબઈ-વસાઈ-સિંધ બંગાળા-પંજાબ-અયોધ્યા-મૈદ્વીસુર, બરતપુર-પેશુ-સુરત (૧૦)

(૩) મોગલ સેનશાહામાંથી કયા પાદશાહો સૌથી વધારે પરાક્રમી હતા? મુસલમાની રાજાઓનો વધારેમાં વધારે ફેલાવ થયો ત્યારે હિંદુસ્તાનનો કેટલો ભાગ તે રાજામાં આવી ગયો હતો ને તેના મુખ્ય પ્રાંતો કોના રાજામાં અને શી રીતે હાથ કરી લીધા હતા (૧૪)

(૪) નીચે લખેલાં યુદ્ધો ક્યારે કોની વચ્ચે અને શા પરિ-

જામ થયાં તે સહીત લખો-આરગામ-મહીદપુર-પાણીપતની
ખીજી લડાઈ-ચીનોમુરા-ત્રીનોમાલી-પોર્ટોનાવો-સોલોંગડ—
માલવેલી-ફૂકાગાદ-કોરેગામ (૧૦)

(૫) વસાઈ અને સાલબધનાં તહનામાંના કરાર લખો
ને પેહેલી મૈસુરની લડાઈનું વર્ણન (૧૨)

(૬) શાહજહાં-લાડ દલદુશીનું જન્મ ચરિત્ર લખો (૮)

(૭) નીચે લખેલાં વર્ષોમાં શા બનાવ બન્યાછે

૧૩૪૭-૧૨૬૦-૧૫૨૪-૧૭૬૧-૧૫૭૪-૧૬૧૫-૧૭૭૫-

૧૮૦૦-૧૮૦૫

૧૮૮૨.

માર્ક.

૧ પાણીપત આગળ કેટલી લડાઈઓ થઈ, તે કોની
કોની વચ્ચે થઈ અને તેનો શા પરિણામ થયો ? ૮

૨. નાદીરશાહે હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરી તે વિશે જાણતા
હો તે લખો. ૮

૩. અહમદશાહ અબદલીએ હિંદુસ્તાનપર કેટલીવાર
ચઢાઈ કરી તે શા હેતુથી કરી અને દરેક ચઢાઈનો પ-
રિણામ શા થયો ? ૧૦

૪. નીચે લખેલા મહાન પુરૂષો વિશે જે જાણતા હો તે
લખો: ૧૫

ફલાઈવ, શીવાજી, ટીપુ, લૉર્ડ વિલિયમ બેન્ટિક, અને
બીજી બાજુરાવ પેશ્વા.

૫. નીચે લખેલા પુરૂષો કયા સાતમાં થયાં, કોની કોની

વચ્ચે થયાં, અને તેનો શા પરિણામ થયો ? ૧૪

ગુજરાત, વાંડીવાંસ, સિકો, પોઠોનોવો, મહીષપુર,
હાહદ્રાખાદ, પનિઆર, મૂડકો, ખાસી. અને થાનેશ્વર.

૬. લાર્ડ એલેનબરો તથા લાર્ડ કાર્નવાલિસની કારકીર્દિનું
વર્ણન આપો. ૧૦

૭. સીખલોકો, ધુરખા લોકો અને પિંદારા લોકો વિશે જ
જાણતા હો તે લખો. ૧૦

રોહિલા લોકોની સાથે લડાઈનો હેવાલ લખો.

૧૮૮૩.

૧. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પ્રાચીનકાળમાં કયાં કયાં રાજ્યો
હતાં તેઓનાં નામ, તથા તેઓની જગ્યાએ હાલમાં કયાં
કયાં પ્રાંતો છે તે, તથા તેમાંના દરેકના એક રાજાનું નામ,
તથા વિશે જાણવા જોગ બીના લખો. ૧૦

૨. હિંદુઓના વેદનાં નામ, તથા તેમનાં જીવનનાં વીરરસ
કાવ્યો, તથા નાટ્યો તથા કાવ્યદાનાં પુસ્તકમાંથી મુખ્ય મુખ્ય
પદ્યનાં નામ લખો.

૩. અકબર પાદશાહનું રાજ્ય શાને વારસે, અને શાહ
જહાનનું શાને વારસે પ્રાપ્ત થયું ? ૭

૪. મુસલમાની રાજ પ્રથમ હિંદુસ્તાનમાં સ્થપાયું તે
અવધ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં કયાં કયાં મોટાં રાજ્યો હતાં તેનાં
નામ લખો. ૭

૫. મરાઠી રાજ સ્થાપનાર શીવાજી તથા સવાઈ માધ-
વરાવની હકીકત લખો.

૬. નીચે લખેલાં વર્ષમાં કઈ કઈ બીનાઓ બની તે
લખો:— ૧૨

૧૭૪૮, ૧૫૫૬, ૧૧૬૧, ૧૫૬૫, ૧૭૬૬, ૧૭૬૦,
૧૮૦૩, ૧૮૪૩, ૧૪૬૮, ૧૭૭૩, ૧૮૧૮, અને ૧૮૨૬.

૭. પોંડારા અને ડગ લોકો કોણ હતા, અને તેઓ શા
ધંધો કરતા હતા, અને તેઓનું પારિપત્ય કોના વખતમાં થયું?

૮. હિંદુસ્તાનમાં હાલમાં કયા કયા સંવત્સરો ચાલે છે તે
લખો. અને તે દરેકનું વર્ષ લખો. ૪

૯. પહેલી બ્રહ્મી લઠાઈનું પહેલેથી પુરેપુરું વર્ણન લખો. ૧૦
રણુક્ષેત્રોની ટીપ.

ખ્રિ. પૂ

૩૨૭. સતલજ, સિકન્દરે પોરસને હરાવ્યો.

૪. સ.

૧૫૨૬ પાણીપત (૧), બાબરે ઈબ્રાહીમલોદીને હરાવ્યો.

૧૫૨૭ સીકરી, બાબરે સંગારાણને હરાવ્યો.

૧૭૫૧ આર્નિ, ક્લાઈવે રાજસાહેબને હરાવ્યો.

૧૭૫૨ કોવરેપૌક, ,, ,,

૧૭૫૭ પ્લાસી. ક્લાઈવે સિરાજી દૌલાને હરાવ્યો.

૧૭૬૦ વાંદેવાસ. કૂટે લાહીને હરાવ્યો.

૧૭૬૧ પાણીપત (૩). અહમ્મદ દુરાનીએ સદાશીવરાવને
હરાવ્યો.

૧૭૬૧ પટણા. ઈંગ્રેજોએ શાહ આલમને હરાવ્યો.

૧૭૬૪ બક્સાર. ઈંગ્રેજોએ મિરકાસિમ, શાહ આલમ અને નવાબ

વજીરને હરાવ્યા.

૧૭૬૭ ચંગામ. } ઇંગ્રેજોએ હૈદરને હરાવ્યો.
૧૭૬૭ ત્રીનોમાલી. }

૧૭૮૧ } પોટોનોવા,
 } પોલીકોરે
 } શાલીંગર } ઇંગ્રેજોએ હૈદરને હરાવ્યો.

૧૭૮૨ પનીયાની
૧૭૮૧ એરીકેરા. } ઇંગ્રેજોએ ટીપુને હરાવ્યો.
૧૭૮૬ સીડામુરે
૧૭૮૬ માલ્વેલી }

૧૮૦૨ પુના. હોલ્કરે બાજીરાવ પેશ્વાને હરાવ્યો.

૧૮૦૩ આસેઈ. ઇંગ્રેજોએ સિંધીયા ને રાધોજી ભાંડલાને હરાવ્યા.

૧૮૦૩ દીલ્હી. ઇંગ્રેજોએ સિંધીયાના લશ્કરને હરાવ્યું.

૧૮૦૩ લાસ્વારી. , ,

૧૮૦૩ આર્ગામ. ઇંગ્રેજોએ રાધોજીને હરાવ્યો.

૧૮૦૪ દીગ. } ઇંગ્રેજોએ હોલ્કરને હરાવ્યો.
 ફરકાબાદ. }

૧૮૧૬ મકવાનપુર. ઇંગ્રેજોએ ગુર્જાઓને હરાવ્યા.

૧૮૧૭ ખડકી. ઇંગ્રેજોએ પેશ્વાને હરાવ્યો.

૧૮૧૭ નાગપુર. ઇંગ્રેજોએ આપાસહિબને હરાવ્યો.

૧૮૧૭ જળપુર. ઇંગ્રેજોએ મરાઠા લશ્કર હરાવ્યું.

૧૮૧૭ માહીદપુર. ઇંગ્રેજોએ હોલ્કરને પિંઢારી લશ્કર હરાવ્યાં.

૧૮૧૮ કોરેગામ. ઇંગ્રેજોએ બાજીરાવને હરાવ્યો.

૧૮૨૫ પાધામ. ઇંગ્રેજોએ બ્રહ્મીલોકને હરાવ્યા.

૧૮૩૬ પર્વાન. ઇંગ્રેજોએ દોસ્તમહમદને હરાવ્યો.

૧૮૪૩ મિયાની. } ઇંગ્રેજોએ સિંધના અમીરને હરાવ્યા.
હૈદરાબાદ.

૧૮૪૩ મહારાજપુર. } ઇંગ્રેજોએ સિંધીયાના લશ્કરને હરાવ્યું.
પનાઆર.

૧૮૪૫ મુડકી. }
કીરોત્રપુર. } ઇંગ્રેજોએ શિખને હરાવ્યા.
૧૮૪૬ અલીવાલ.
,, સોઆઉન.

૧૮૪૬ અલીયતવાલા. } ઇંગ્રેજ ને શીખ લઢ્યા પણ પરિ-
ગુજરાત. } છામ નફી થયું. ઇંગ્રેજોએ શિખને
હરાવ્યા.

૧૮૮૦ શેરપૂર. ઇંગ્રેજોએ અફઘાન બજવાખોરને હરાવ્યા.

૧૮૮૦ મૈવંદ. આયુબખાંએ ઇંગ્રેજોને હરાવ્યા.

૧૮૮૦ કંધાર. ઇંગ્રેજોએ આયુબખાંને હરાવ્યો.

૧૮૮૨ તેલલકઘીર. ઇંગ્રેજોએ ઇબ્રાહીમખાં બજવાખોરને હરાવ્યા.

સંધીસ્થળોની ટીપ.

૧૭૬૯ મદ્રાસ. પહેલી મૈસુરની લડાઈ ને અન્તે હૈદર અને
ઇંગ્રેજો વચ્ચે થઈ.

૧૭૭૬ પુરંધર ઉર્ફ વારંગામ પેઠા સાથે પહેલી મરાઠાની લ-
ડાઈની ચરવાતમાં.

૧૭૮૨ સાલખામ, પેઠા સાથે પહેલી મરાઠાની લડાઈ ને
અન્તે.

૧૭૮૪ માંગલોર, મૈસુરની બીજી લડાઈને અન્તે ટીપુ સાથે.

૧૮૦૨ વસાઈ મરાઠાની બિજી લડાઈની યદ્વાતમાં બાજી,
રાવ પેશ્વા સાથે,

૧૮૦૩ દેવગામ, વરાડના રાજા રાધોજી ભોંસલા સાથે યદ્ધ.

૧૮૦૩ સરજી એન્જીગામ. સિંધીયા સાથે.

૧૮૧૮ મંદેશર. હોલ્કર સાથે.

૧૮૨૬ યાન્ડાખો. ખડ્ગી લોક સાથે.

૧૮૩૮ લાહોર, શાહસુજા, ઈંગ્રેજ અને રણજીતસિંહ સાથે.

૧૮૪૬ લાહોર. રાજા ધૂલીપસીંગ સાથે.

૧૮૭૬ ગંદામક. યાકુબખાન સાથે,

૧ ગુજામ.

કુલ્લુદીન	૧૨૦૬	ખેરોરામ	૧૨૩૬
આરામ	૧૨૧૦	મસાઉદ	૧૨૪૧
અક્તમશ	૧૨૧૧	નાસરુદીન	૧૨૪૬
રૂકનુદીન	૧૨૩૬	બુલખન	૧૨૬૬
રઝીઆબેગમ	૧૨૩૬	કૈફુખાદ	૧૨૮૬

૨ ખિલજી.

જલાલુદીન	૧૨૮૮	મુબારક	૧૩૧૬
અલાઉદીન	૧૨૬૫		

૩ તથક્ષખ.

ધાત્રીતગજખ	૧૩૨૧	અબૂખકર	૧૩૮૬
મહમ્મદતગજખ	૧૩૨૫	નાસરુદીન	૧૩૬૦
ફીરોજશાહ	૧૩૫૧	મહમ્મદતથક્ષખ	૧૩૬૪
ધાત્રીઉદીન	૧૩૮૮		

૪ સૈયદ.

ખીઝરખાન	૧૪૧૪	સૈયદમહમ્મદ	૧૪૩૪
મોખારક	૧૪૨૧	અક્ષાઉદ્દીન	૧૪૪૫

૫ લોદી.

બહીલોલખાં	૧૪૫૦	ઇબ્રાહીમ	૧૫૧૭
સિકન્દર	૧૪૮૮		

૬ યુગલ.

ખાખર	૧૫૨૬	ઐરંગઝેબ	૧૬૫૮
હુમાયુન	૧૫૩૦	બહાદુરશાહ	૧૭૦૭
અકબર	૧૫૫૬	જહાંગીરશાહ	૧૭૧૨
જહાંગીર	૧૬૦૫	કુરોક્ષીયર	૧૭૧૩
શાહજહાં	૧૭૨૭		

૭ પેશ્વા.

		માધવરાવ (૧)	૧૭૬૧
ખાલાજી (૧)	૧૭૧૪	નારાયણરાવ	૧૭૭૨
ખાજીરાવ (૧)	૧૭૨૦	માધવરાવ (૨)	૧૭૭૪
ખાલાજી (૨)	૧૭૪૦	ખાજીરાવ(૨) ૧૭૯૫-૧૮૧૮	

ગવર્નરજનરલ.

વૉર્નહુસ્ટીંગસ	૧૭૭૪	લૉર્ડઆમહુસ્ટ	૧૮૨૩
લૉર્ડકૉનવૉલીસ	૧૭૮૬	લૉર્ડવિલ્કીમખેન્ટીક	૧૮૨૮
સરજૉનથોર	૧૭૯૩	લૉર્ડઆર્કલૉડ	૧૮૩૬
લૉર્ડવેલ્સલી	૧૭૯૮	લૉર્ડએલેન્બર્ગ	૧૮૪૨

લૉડકૉર્નવાલીસ	૧૮૦૫	લૉડહાઉન્ડ	૧૮૪૪
સરજ્યૉર્જબાલ્ડો	૧૮૦૫	લૉડડેલ્હૉઝી	૧૮૪૮
લૉડમિન્ટો	૧૮૦૭	લૉડકેનિંગ	૧૮૫૬
લૉડહેસ્ટીંગ્સ	૧૮૧૩		

ગવર્નરજનરલ અને વાઈસ્રૉય.

લૉડકેનિંગ	૧૮૫૭	લૉડનાથમુક	૧૮૭૨
લૉડએલજન	૧૮૬૨	લૉડલીટન	૧૮૭૬
સરજેનલારેન્સ	૧૮૬૪	લૉડરીપન	૧૮૮૦
લૉડમિયો	૧૮૬૬		

સચના.

સર્વે વિદ્યાભિલાષિ બાળમિત્રોને નિવૃત્તિને સમયે વાંચવા લાયક તથા પરીક્ષા સમયે સ્મરણ શક્તિ અંશજ કરવા, અને કેવી જાતના પ્રશ્નોને માટે સાવધ થઈ રહેવું તે શિખવા માટે આ લઘુ પ્રયત્ન શ્રી સભાએ કર્યો છે. કેટલીએક રીતે ઇતિહાસ ભૂગોળ શિખવા અને શિખવવાની આજની રીતિ ધિક્કારાય છે, ને વિદ્યાર્થીઓને જે વિષય ગંભીર જ્ઞાનને આનંદને સાર શિખવવા જોઈએ, તે વિષયજ ધણો વખત રોકનાર કંટાળા ભરેલો ને નુકશાનકર્તા થઈ પડે છે. આશા છે કે આ સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ વિદ્યાર્થીઓની ચિંતા મટાડી દેશે, અને મોટી પરીક્ષા જેવા સમયના ગભરાટમાં ધૈર્ય આપશે. બહોળા ફેલાવ સારૂ મૂલ્ય પણ જૂજ રાખ્યું છે, તેથી અમારા સુસ મિત્રોને બાળામણ કરીએ છીએ કે દરેક વિદ્યાર્થી મિત્રોના લાભ અર્થે આ પુસ્તકનો પ્રસાર કરવો ને બહુચૂક ગંભીર-તાથી સૂધારી લેવી.

વિજ્ઞાપન.

સર્વે સુત્ર સજ્જનોને વિનંતિ કરવાની કે શ્રી
સભા તરફથી નિકળનું પ્રખ્યાત આજ્ઞાનવર્ધક
નામનું માસિક ઓપાનિયું, તથા નિચે લખેલાં
ખિન્ન પુસ્તકો વેચાતાં રાખવા જેમની ઇચ્છા
હોય તેમણે સભાના સેક્રેટરી ભાગાનાથ વિશ્વ-
નાથ યાત્રિકપર મૂલ્ય તથા પોસ્ટેજના પૈસા ભો-
ક્ષી મંગાવી લેવાં.

	મૂલ્ય.	ટપાત્રખર્ચ.
૧ આજ્ઞાનવર્ધક.	૦-૬-૦	૦-૩-૦
૨ ભાનુમતી.	૦-૬-૦	૦-૦-૬
૩ ગવરીઆઈનું જન્મ ચરિત્ર.	૦ ૪-૦	૦-૦-૬
૪ રાણકદેવી.	૧-૪-૦	૦-૧-૬
૫ ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ.	૦-૨-૦	૦-૦-૬

પૈસા, અગાઉથીજ લેવામાં આવશે.

ડે. અમદાવાદમાં રાયપૂરમાં.

